ЗВИЧАЙНИЙ ШКІЛЬНИЙ ТИЖДЕНЬ

Повість

Понеділок, або ж про планету Сатурн і полювання на раків у невеличкій річці, про викрадачів телефонних трубок і про те, як часом корисно засинати трохи раніше, щоб не почути того, чого чути не варто або й не слід

— Дивись, уже видно,— сказала Христина.

Мирко зазирнув в окуляр телескопа. Перед самісіньким оком пробігла хмара, наче тінь майнула від крила велетенського птаха, а тоді лише Мирко побачив Сатурн і знамените кільце, яким не може похвалитися жодна інша планета. Кільце нагадувало криси капелюха, і Сатурн через те, мов кругловидий дядечко в солом'яному брилі, здавався не таким далеким, як усе небо, і навіть трохи земним.

— Добривечір,— привітався до Сатурна Мирко.

— Як живеш? — поцікавився добродушно Сатурн і ухилив капелюха, показавши хлопцеві хитрувате синє око.

— Добре! А ви? — запитав і собі Мирко, але відповіді не почув, бо Христина якраз тоді зовсім недоречно смикнула його за рукав:

— Намилувався вже? Ходи-но, я змерзла, мене вітер звіє вділ.

Там, куди показувала рукою Христина, ніякого долу ніби й не існувало. Виднілися тільки дахи, й за ними, густо покладеними, наче стуленими докупи, ніяк не можна було вгадати вулицю.

Пильно приглядаючись, Мирко запримітив лише чубок якогось дерева, його важко було розрізнити у темно-сірих сутінках, воно ледь помітно ворушило гіллям, і Миркові раптом здалося, що разом з деревом тихенько зсунулися з місця всі дахи.

— Голова запаморочилась,— сказала Христина.— У мене завжди голова паморочиться, коли я дивлюся вниз.

Піддашшя моргнуло жовтим віконечком, і від того самотнього світелка пізні весняні сутінки стали зовсім таємничими. Вітер нагорі справді знявся різкий і злий, аж колючий. Миркові більше не пощастило повернутися до Сатурна. Поки хлопець розглядав дахи, планета зникла з поля зору телескопа. Сатурн аж ніяк не мав часу чекати, його квапили важливіші, всесвітньої ваги справи, а Христина, звичайно, вдруге не схотіла ворожити біля телескопа, вона й так не дуже радо погодилася на оглядини Сатурна.

— Ну й вітер! Ходімо вже,— знову сказала Христина, обхопивши руками братові плечі.

— Вітер, — повторив Мирко.— Вуха обриває.

— Він знає, що ти цього заслуговуєш,— засміялася дівчина й скубнула братове жорсткувате волосся.— Він усе знає, той вітер.

Брат і сестра рушили до гвинтових сходів, дахи позаду злилися в одне з сутінками, жовтаве мале віконечко ледь присвічувало здалека, а в небі пливла собі планета Сатурн, заклопотана своїми, незнаними людям, турботами. Христина зазирнула у прочинені дверцята спеціальної камери, де звичайно замикали по роботі телескопи.

— Дякую, Петре Петровичу,— сказала комусь Христина,— ми вже поговорили із Сатурном.

Зсередини камери почувся сміх невидимих Миркові людей, Христина й собі засміялась і щось промовила, та Мирко не дочув, бо спускався вниз гримлячими залізними східцями. Коли йдеш униз такими закарлюченими сходами, то здаєшся сам собі штопором — наче тебе вгвинчують у м'який, податливий корок.

Університетський коридор був довжелезний і тихий. Облицьовані чи то гранітом, чи то мармуром — хлопець ніяк не міг того втямити — стіни дихали холодком, котрий не зникав навіть улітку. Черговий при вході підозріло приглядався до Миркової тонкої вузькоплечої постави: мабуть, хлопець не скидався на студента.; Христина врешті також зійшла вниз і пояснила братові, що повинна закінчити одну пильну роботу, а йому порадила йти додому й не тинятися містом.

— Піду, куди ж дінусь,— хмикнув хлопець, закидаючи на плече свою спортивну торбу, і тоді

сестра підозріло приглянулась до торби, до братових старих, вже латаних джинсів:

— Що це? Що ти там, Мирцю, голубе, маєш? Та й убрався нащось, як дідько по ягоди до лісу...

Мирко тріпнув торбою і дуже діловито й поважно пояснив:

— Раки. Це раки, Христиночко.

— Які раки? Що ти верзеш, голубчику?

— Ну, які... які! Звичайнісінькі раки, чорні, з клешнями, і ходять хвостом уперед. Ось так! — сказав Мирко і позадкував від сестри, скорчивши смішну гримасу.

— Йди,— наказала Христина, і в голосі її не було й натяку на ніжні сестринські почуття.— Йди додому, і щоб удома я не бачила ніяких раків. Ані чорних, ані червоних. Чуєш?

Уздовж вулиці розсипались вогні, було холоднувато, хоч не так вітряно, як на даху обсерваторії, за спиною в спортивній сумці ворушились раки. Мирко стенав плечем, коли вони занадто вже уперто домагалися свободи. Він міркував собі, що Христині доведеться стерпіти усіх цих раків удома, бо тільки аж завтра він зможе віднести їх до школи. Учителька зоології має бути задоволена: кожен учень у класі отримає по одному екземплярові, кожен матиме для власного користування рака, великого, живого, з чудово вираженими клешнями. Раків буде двадцять вісім, і ніхто не сперечатиметься, кому першому брати їх до рук, як це було з черепахою, самотньою, наче пустельник.

Мирко знав таке місце, кільканадцять хвилин автобусом — і простуй до узлісся, потому трохи лісовою дорогою, де сухостій, і ще трохи сосняком, а там починається річка, спершу вузенька, ніби мишачий хвіст, а далі ширша, дно кам'янисте, попід берегом намул і теж камінці, а попід камінням — рачачі нори, треба тільки вміти просунути руку до нори так, щоб той клешнятий не хапнув за палець.

Мирко йшов поволі, зробилося вже зовсім темно, і він подумав, що треба подзвонити матері, бо вона, певно, чекає і хвилюється. Хлопець понишпорив по кишенях, намацав дві копійки — тепер зоставалося знайти ще телефон-автомат. Мирко заглядав до кожної телефонної будки, але все дарма, бо телефони були безвухі, без'язикі, жалібно теліпалися вздовж стінок металеві шнури, а на шнурах — покалічені трубки без мікрофонів. Мирко лаяв упівголоса всіх викрадачів телефонних трубок, але зарадити собі самому нічим не міг.

Удома при порозі лежала вогка, старанно розстелена ганчірка — і хлопець миттю згадав, що сьогодні його черга мити підлогу на кухні. Звичайно, мама досі змила підлогу і не скаже йому ані словечка, не

дорікне; зате Христка, чого доброго, може розбудити посеред ночі й почне вичитувати мораль:

— Ані шеляга не варта людина, позбавлена почуття обов'язку! І знай, Мирку, що тобі це так не мине!

Легше змити двадцять тисяч квадратних метрів кухонної підлоги, ніж переслухати Христину.

— Мамо,— покірно говорить Мирко,— я двічі, раз по разу тепер митиму, добре? Тільки Христі не кажи, що ти сьогодні мила, добре?

— Та вже хай буде по-твоєму,— погоджується мама, хоч і не дуже вірить, що такий добрий намір здійсниться.— Не клади на стіл торбину. Де ти так довго був?

— Та... у Христини. Ми спостерігали Сатурн. Сьогодні якраз було видно.

Мирко наминав гарячу вечерю, хатнє тепло обступало його звідусіль, входило в нього, і звичні неквапливі материні рухи були невід'ємною частиною вечора, і дому, і думок, і всього Миркового життя. Раптом якось гостро й глибоко відчув радість від материної присутності тут, біля нього, вдома.

— Як там у школі, сину? Понеділок, кажуть, важкий день — а ти що скажеш?

— Ніякий не важкий,— передихнув Мирко, ковтнувши гарячої кави.— Мене сьогодні на історії похвалили навіть, якщо хочеш знати... Ой мамо, не руш! То раки у торбі, мамо!

Вдома вже віддавна звикли до подібних Мирко-вих сюрпризів, часом сварили за всілякі спроби зробити з квартири зоологічний музей, а часом

і сміялись, як отоді, коли трирічний Мирко пропонував виловити з-під льоду й забрати додому всіх бідолаш— . них коропців, щоб не вигинули від лютого морозу.

— Хм... То, певно, з Сатурна раки, правда? Що ти собі, Мирку, думаєш? Хіба можна тримати вдома раків?

— Та я віднесу їх завтра до школи, це для зоологічного кабінету.

— Цілий міх? — здивувалася мама.— Ну, що ж, коли вже так треба — неси.

Кава з пряженим молоком геть-чисто розморила хлопця, йому хотілося потягнутись і смачно позіх нути, хотілося, аби мама сказала: "Йди спати, малий". Мирко думав, що зараз ніяк не зможе робити уроки, треба буде завтра встати раніше і вивчити хоча б німецькі слова, бо німецька — на першому уроці.

— Тато на лінії?—запитав Мирко.

— На лінії. Винеси відро зі сміттям і сідай до книжки.

— Сьогодні Христинина черга сміття виносити,— пробурмотів він, але згадав незмиту підлогу й пішов на подвір'я з відром.

Подвір'я нагадувало колодязь, усередині якого поставлена клітка. Це Тиховський обгородив парканом клапоть чорної землі, там ростуть кущі і тоненька тополя, вона ніяк не хоче розганятися вшир, а все пнеться вгору та вгору, і виглядає мов той вузькоплечий хлопчак, котрий будь-що намагається наздогнати зростом старшого брата.

— Дивитись гидко,— сам до себе говорить Мирко.— Дивитись гидко на цей паркан. І хто б там ламав дерева, і нащо було ставити клітку посеред двору?

Поночі не видно, зате вдень жахливо виглядають нерівні, скострубачені дошки паркану, і Мир-кові спадає на думку, що треба дошки порубати, поспилювати або ж навіть підпалити.

Тиховський виходить на подвір'я, їхні двері відчиняються просто в двір, цілком може статися, що Тиховський підслухав Миркові думки і тепер хоче побачити, чи й справді хлопець зробить, як надумав, а з вікна чути пронизливий голос Ірки Тиховської:

— Аякже, знову маю писати, не хочу, сама собі пиши ту англійську!

У всіх вікнах — світло. Жовтувате, зеленкувате, рожеве — залежить, якого кольору абажур і як помальовані стіни в кімнаті. Світло то гасне, то знов спалахує, ніби хто прикриває й знову відслонює різнобарвні малюнки.

— Мирку! — тихенько гукає з балкона мама.— Ти знову пропав десь, Мирку?

У них два балкони. Один з вулиці, вічно запорошений і сірий, бо вулиця їхня — центральна міська магістраль, уздовж якої без угаву снують вантажні машини, трамваї, таксі; вулиця гуркоче, вікна дзеленчать, і Миркові часом здається, ніби трамвай їде простісінько через їхні кімнати. Другий балкон — з подвір'я, довгий, лункий, наче підземний перехід. Грюкнувши відром, аби трохи подратувати Тиховського, Мирко йде додому. Тільки б мама знову не згадала про уроки.

Посапує в своєму ліжечку малий Тодосько, він же Досько і Куць,— одна нога звісилась униз, біліє у темряві. Мирко обережно вкладає брата зручніше, малий борсається уві сні і знову вистромляє з-під ковдри ногу.

Мирко зазирає до ящика, де живе Хома Денисович — того сон зовсім не бере, він вовтузиться, попискує, посвистує носиком, крихітний і

м'який, наче тепла вовняна рукавичка. Хома Денисович — сірійський хом'ячок. Мирко приручив його. Хома Денисович іде на Мирків поклик, прудко залізає в один рукав куртки, перебігає по плечах — і за мить з другого рукава з'являється його смішний писочок.

Хом'ячок дуже чемний і делікатний, навіть Христина — й та погодилася, щоб його залишити вдома.

Проти білки, котра порвала найкращі завіски на вікнах, щоденно вправляючись в акробатиці, кате-горично протестували всі, окрім Доськи. Щодо. білки вони з Мирком були однодумцями. Вуж не сподобався навіть Доськові, малий боявся його і зчиняв жахливий лемент, ледве плазун вистромляв з-під ліжка голову. Мирко не встиг з'ясувати, чи справді вужі піддаються гіпнозу, зрештою, путньо-

го імені вужеві не встиг придумати, як того вже не стало, і ніхто з старших не признався, куди віддали вужа; черепаху, яку Мирко роздобув з великими труднощами, вимінявши за складаний ніж, широкий смугастий пасок і три романи Фенімора Купера, Христина потай і безсовісно подарувала комусь із знайомих. Жили в них якийсь час і дві веселі, яскраві, галасливі папуги. Проти папуг збунтувався тато. Птахи починали свої безконечні сварки й суперечки на світанні; тато ж повертався тоді зі зміни і, ясна річ, не мав охоти слухати, про що базікають папуги.

Мирко щиро заздрив відомому англійському природознавцеві Джеральду Дареллу: тому ніколи й ніхто не забороняв тримати вдома навіть скорпіонів. Мирко перечитав усі Дареллові книги і мріяв про те, як він сам житиме колись у горах, де вибудує величезний дерев'яний будинок (в зруб, звичайно, тільки в зруб), будинок з великою кількістю кімнат, закамарків, ніш і кліток, котрі заселить такою ж безконечною множиною птахів, звірів і плазунів. Він уявляв собі, як на світанні, коли ще туман слатиметься горами, під той фантастичний його дім без найменшого страху прийде хитра лисиця, рудою лапою постукає в двері і попросить щось смачного на сніданок. Це буде лисиця-вегетаріанка,

унікальна, єдина в світі лисиця-вегетаріанка, дуже слухняна й покірна, прекрасно вихована й вимуштрувана лисиця. Правда, подібними фантазіями хлопець міг ділитися тільки з молодшим братом. І чим неймовірнішими бували Миркові вигадки, тим охочіше вірив у ці байки Тодосько.

— Не забивай дитині голову дурницями,— гнівалася Христина.— Бо як намовиш малого на якусь витівку, обох з дому вижену.

Перспектива бути вигнаним з дому не лякала Доська. Він готовий був боротися з труднощами, аби тільки поряд були Мирко, декілька симпатичних зелених крокодилів, мавпа і, ясна річ, Хома Денисович. 'Але Хому Денисовича Христина виганяти не збиралася: він не справляв їй жодного клопоту. Хом'ячок та десятки фотографій птахів і звірів, барвистих вирізок з журналу "Юний натураліст", попричеплюваних до солом'яного килимка над ліжком,— оце і все, чим мусив вдовольнятися майбутній орнітолог, іхтіолог, а може, приборкувач тигрів (Мирко ще не прийшов до остаточного рішення у справі своєї майбутньої професії).

Побавившись із хом'ячком, хлопець врешті узявся розстелювати ліжко.

Постіль прохолодна й чиста, Миркові приємно простягнутися на ліжку. Ногами він уже сягає билець, ще трохи — й доведеться вистромляти ноги поза ліжко, коли схочеться так витягнутись. І чи то від прохолодної постелі, чи ще від чого, а сон раптово тікає, а може, просто ховається десь у закутку, наче малий хом'ячок, і чекає, поки Мирко його покличе, попросить, щоб сон прийшов. Зовсім, малим Мирко так і робив — прикликав до себе сон і дрімоту, що то про них співається у колисковій, ніби вони ходять біля воріт та біля плоту. Одного не міг утямити малий Мирко — що воно таке той пліт, він знав лиш мурованні паркани, і металеві також, а як виглядає плетений паркан — уявити чомусь не міг. Зате сон бачився йому старим добрим дідом з довгою бородою, а дрімота скидалася на м'якого сірого кота, кіт терся об ногу й муркотів: дрм, дрм-м... Тепер усі ті вигадки й казки згодилися для того,

щоб оповідати їх Тодоськові, і коли спати не хочеться — то таки справді не хочеться, Мирко слухає, як мати порається на кухні, а потім приходить Христина, і вони обидві розмовляють, але нічого не чутно, бо розмова ведеться пошепки. Потім Христина йде до ванної кімнати, ставить там щось лунке — миску, мабуть, тече вода з крана, а далі чується якийсь плюскіт, і Христина заходить до кімнати, несучи в руках порожню спортивну сумку. "Ото маєш! — жахається Мирко.-— Вона їх кинула в миску, вони повилізають і розбредуться по всій хаті, а мені завтра доведеться визбирувати!"

— Не вдавай, ніби спиш,— говорить сестра,— я добре знаю, що вдаєш! Раки твої у мисці, я їх прикрила зверху, були б тобі за ніч торбу подірявили й утекли. І знай, що ті раки тобі так легко не минуться, дримбо ти зелена!

Дримба — та ще й чомусь зелена. Такого хлопець уявити собі не може, йому стає смішно.

"Сама ти зелена дримба" — має охоту відповісти Мирко, але таки вдає, що спить, і сестра замовкає, світить настільну лампу, бере книжку і читає. Мама теж не лягає, вона чекає батька, тато довго митиметься, перш ніж сісти вечеряти, бензином пахнутимуть його руки й завтра, й кожен день, у батька така робота — автобус на міській лінії. Останній рейс — о дванадцятій годині ночі, перший — о п'ятій ранку. І мама чекає на тата, а потому, коли треба, встає вдосвіта, і на восьму йде в поліклініку, і одягає свій білий халат і білу хустинку, і поки приходить лікар, мама встигає все приготувати до прийому хворих, і робить це зовсім неквапливо, навіть ніби повільно, але якось так вдатно й легко, як ніхто на світі.

Укладається спати Христина. І приходить нарешті тато, він довго миється, потім, напевно, вечеряє і заходить до кімнати, а мами чомусь нема й нема, врешті й вона в кімнаті, і Мирко чує, як батько пошепки питає:

— Ну, чого ти, Галю? Ти гніваєшся? Я ж тобі пояснив...

— Тихо, діти прокинуться,— відповідає мама так само пошепки,

У маминому голосі Мирко вловлює смуток. Він не знає причини його, однак відчуває, що там, у сусідній кімнаті, розмова така, якої б він не повинен був чути, але нічого не зарадиш: вони говорять тихо, а він розрізняє кожне слово і боїться поворухнутись, щоб не зрадити себе, а ще йому дуже хочеться, щоб Христина нічого не чула. Досить того, що він ось зараз не спить.

— Слухай, Галю, невже ти мені не віриш? — говорить тато.— Я ж майже нічого й не пив,— переконує тато, але в голосі його нема твердості, Мирко знає ці інтонації, десь він їх чув,— ну, звичайно, він сам так говорить, коли хоче запевнити маму в чомусь такому, що не зовсім згідне з правдою.

— Дай спокій, Дмитре,— знову просить мама.— Коли б це вперше...

— Галинко, не будь смішною. Чи врешті-решт я не монсу собі дозволити на келих вина та на якусь вечірку? Ну, так трапилось, я хотів тебе попередити, а всі автомати зіпсовані, якісь хулігани пообривали геть-чисто всі трубки з автоматів.

"Це правда,— з полегкістю, радіючи, що зараз усе владнається, думає Мирко,— всі автомати без трубок".

Тепер Мирко напружує слух, аби почути, що скаже мама, але вона мовчить, і стає тихо, аж моторошно, навіть машини на вулиці стишують біг попід їхніми вікнами. Може, йому те все приснилось? Встати й зазирнути в сусідню кімнату, переконатися, як було насправді? Але хлопець не має на це відваги, він натягає аж на вуха ковдру, щоб не чути тої безнадійної тиші вдома.

Мама тим часом тихенько заходить до них, до дітей. Мирко щосили заплющує очі, він боїться дихнути, а легені щось ніби аж надриває зсередини. Мама поправляє ковдру на Куцеві.

— Галю,— винувато кличе батько, але мама не рухається, не обзивається, вона стоїть посеред кімнати, проводячи рукою по скронях, ніби хоче поправити розтріпану трохи зачіску.

Вівторок, або ж про те, як важко йти вулицею з Тодоськом, бути братом незвичайної сестри, називатися учителем, а також декілька слів про дощ і дівчинку зі скрипкою

У сквері біля старого костьолу знімали фільм. Там спорудили невеличкий дерев'яний будинок, розчистили довкола землю, і біля будиночка поставили літака.

Власне, то був несправжній літак, але все-таки можна було повірити, що це літак.

Фільм знімали вдень, у скверику збиралося дуже багато людей, ніби всі вони навмисне чекали ще зранку початку зйомок. Люди приходили і стояли, мовби, ніхто не мав іншого заняття, і весь час дивились на несправжній будинок, на несправжній літак, наче з літаком могло трапитись диво — от, приміром, зніметься й полетить. А дива не було. Йшла звичайна робота, кінооператор стомлювався страшенно і сердито дивувався, що хтось може стояти її дивитися, заклавши руки в кишені, як він працює.

Починали знімати фільм ще захолодна, листя на деревах щойно збиралося розпускатись, а у фільмі за сценарієм повинно було, мабуть, зеленіти і квітнути все, бо довкола будиночка і літака понатикали якихось кущів, схожих на поставлені сторч мітли, а на тих мітлах теліпалися зеленкуваті несправжні листочки. Потім несподівано, всупереч календарю, зробилося зовсім морозно, і на ті несправжні

листочки впав справжній сніг, зима не хотіла здаватися й вирішила зіпсувати наприкінці всім настрій, а також декорацію біля старого костьолу. Фільм перестали знімати, аж поки не розтанув сніг, але будиночка й літака не забирали, вночі там сиділи двоє сторожів; умостившись на дерев'яних колодах, вони курили й розкладали вогнище. Вогнище — це й було найцікавіше. Сторожі обкладали його до-округ камінцями, щоб вогонь не розповзався надто далеко, і підкидали дрова і дощечки, гріли руки і розмовляли, і мугикали щось, а багаття палахкотіло собі, і коли відблиски вогню падали на несправжній будинок без фундаменту, на літак без мотора й на мітли з неживим листям, то все те відразу тепліло, оживало, а темінь в костьольних нішах ставала ще чорнішою, і двоє сторожів були схожі на льотчиків, змушених через якусь аварію приземлитися саме в цьому, зовсім несподіваному закутку.

Зйомки тепер йшли вже у центрі міста, а декорації самотньо й без потреби маячіли у сквері.

— Хочу подивитися,— упирався Тодосько й тягнув Мирка до дерев'яного літака.— Хочу на нього подивитися! — репетував малий, а тим часом трамвай рушав геть, і Мирко знав, що може запізнитися до школи через цього упертюха, котрому щоранку обов'язково треба оглядати дерев'яний літак.

Це був найважчий Мирків обов'язок — відвести Тодоська до дитячого садка. Тодосько до всього прилипав очима, і його неможливо було відірвати ані від барвистих вітрин, ані від автомобілів, ані навіть од бочки з квасом.

— Тітонька, що квас продає,— вона де спить, у бочці? — вголос, аби весь трамвай чув, допитувався Тодосько й страшенно радів, коли всі довкола реготали.

— Не сварись на малого,— радили пасажири Миркові,— у нього добре розвинуте почуття гумору. Ану, скажи ще щось, хлопчику!

Лихим голосом Мирко наказував братові мовчати, бо сам він у таких випадках втрачав почуття гумору зовсім...

— Я хочу подивитись! Сьогодні він уже обов'язково полетить, от побачиш,— запевняв Досько й тягнувся до дерев'яного літака.

— Підемо ввечері — подивишся,— обіцяв Мирко, хапав малого на руки й біг до трамвайної зупинки.

Сьогодні зробити це було страшенно важко — окрім Куця, доводилось тягнути раків.

Та врешті Тодосько переступив поріг дитячого садка, не забувши при тому запитати, коли по нього прийдуть. А Мирко чимдуж кинувся до школи і встиг убігти до класу, випередивши не тільки вчительку, а й дзвінок.

Двадцять вісім раків викликали таке захоплення, якого навіть сам раколов не сподівався. Вибрали двох найбільших і вирішили влаштувати "кориду". Напівживі раки байдуже ворушили клешнями, жоден не прагнув ставати до двобою з єдинокровним братом, зате обидва мали непереборне бажання відщипнути пальця двоногим мучителям.

Дзвінка, звичайно, ніхто не чув, і ласкаве "добридень, діти", з порога вимовлене Катериною Петрівною, застало кожного зненацька. Загрюкотіли черевики, хтось скинув з парти книжку, ще хтось когось штовхнув, пробиваючись до свого місця.

Катерина Петрівна докірливо зітхнула, все ще не гасячи доброї усмішки й не втрачаючи доброго настрою, з яким увійшла до класу, і спокійно розкрила журнал. Клас принишк. Двадцять вісім пар очей

невідступно слідкували за маневрами великого чорного рака, котрий намацував собі дорогу до класного журналу, задкуючи по столі.

Катерина Петрівна скрикнула. Потрібно було кілька хвилин, аби вона заспокоїлась. Витираючи пальці тоненьким носовичком, вона якомога спокійніше запитала:

— Хто це приніс?

Двадцять вісім тореадорів, скромно опустивши очі, мовчали.

— Може, ви скажете, що він сам приповз сюди з якогось баговиння?

Тореадори радісно зареготали, готові обернути все на жарт. Учителька не прийняла пропозиції жартувати.

— Що ж,— сказала вона,— коли один не хоче признатись, усі кладіть на стіл щоденники.

Мирко сидів, підперши руками щоки,— саме так, як у класі сидіти не рекомендується,— і чекав дальшого розвитку подій. Він знав наперед, що в найбільш напружений момент скаже, хто приніс рака до класу, але йому здавалось, ніби такий момент поки не настав. Настрій Мирко мав препоганий, це він відчув ще вранці, збираючись до школи, світ бачився йому понурим, як помальовані на сіро стіни в їхньому дворі, а коли світ людині здається понурим, то людина готова на неймовірні вчинки, аби той світ якось розвиднівся, і не хочеться думати про наслідки своїх вчинків, і здається, ніби збігаєш з крутої гори, де навіть спіткнутись нема об що — от мчиш і мчиш, і не годен спинитися.

— Складайте на стіл щоденники! — повторила Катерина Петрівна.

Однак ніхто не поворухнувся і ніхто навіть не зиркнув — хоча б крадькома, хоча б скоса — на винуватця.

— Жахливий клас! — похитала головою Катерина Петрівна.— У вас дивні поняття про чесність. Заберіть цю потвору геть і провітріть кімнату, бо тхне гниллю.

Мирко витягнув з портфеля щоденник, поволеньки, анітрохи не кваплячись, гарним каліграфічним почерком вписав розклад на понеділок і вівторок, потому так само поволеньки підійшов до столу:

— Рака я приніс. І він зовсім не смердить — його дістав з чистенького струмочка. До того ж він прийняв душ у нас вдома.

Клас знову засміявся.

— Вони потрібні нам для дослідів,— сказав хтось.

— Вони? — перепитала Катерина Петрівна й озирнулась, ніби боялась побачити в класі ще хоча б одного рака.

— Він,— сказав Мирко, беручи рака двома пальцями.— Один-однісінький, і такий симпатичний!

— Припини теревені, Троян! І тобі не соромно? Розумний хлопець, а часом, як почнеш блазнювати на потіху цілому класові, аж дивуєшся: і де воно в тебе береться, Троян?

"Зараз Катерина Петрівна про Христину щось скаже",— з тугою подумав Мирко.

— Твоя сестра була гордістю школи. Її портрети чіпляли на Дошку пошани, і вона ніколи не блазнювала,— упівголоса промовив Мирко Троян.

— Твоя сестра, Троян, ніколи не дозволила б собі... Що ти сказав?

— Я мовчу,— здвигнув плечем Мирко.— Я мовчу, як афішна тумба.

Клас знову приснув сміхом, і Мирко знав, що сьогоднішній день поганий, що все йде саме так, як буває в погані дні, коли говориш усім усе наперекір і не встигаєш похопитись, як уже нічого не можна виправити, й тому вже мусиш витримати взятий тон до кінця.

— Сідай, Троян. Сідай... Литвин, іди до дошки й спробуй прочитати заданий додому текст.

Юрко Литвин — височезний, з довжелезними руками й ногами, об нього вічно чіплялося все довкола, хоч як він старався обходити й обминати звіддалік кожен предмет — Юрко Литвин не боявся нічого на світі, окрім уроків з німецької мови. Якось воно йому не йшло: і вимова, і слова, звучання котрих ніяк не хотіло в'язатись Юркові з тими поняттями, які вони визначали, і артиклі, такі несподівані й незрозумілі. І чому стіл мусить зватися "тіш", коли він споконвіку таки стіл? А чому дівчина "das Madchen" — середнього роду, коли вона таки зовсім жіночого?

— Ти готовий? — запитала Катерина Петрівна, бо Юрко надто поволі підводився з-за парти.

— Ja... ich binnn... ich binn... — Юрко тягнув те "н" до безконечності. Два слова скласти докупи — це було для Юрка справжнім подвигом.

— Bitte, nun bitte,— підбадьорювала й намагалась допомогти йому вчителька, але якраз в цей момент постукали в двері, і Катерина Петрівна мусила відмовитись на хвильку від цікавої бесіди з Юрком. Вона пішла до дверей, а клас тим часом зашелестів, бо всі пошепки щось підказували Юркові, хоч він стріпував чубом і махав рукою: мовляв, усе дарма.

Учителька повернулась і сказала:

— Троян, директор просить тебе зайти,— і знову повернулась до Литвина:

— Bitte, bitte.

Троян зайшов до кабінету директора, старанно пригадуючи свої гріхи, але останнім часом ніби все було гаразд, і Мирко ніяк не міг уявити, чому-то кличе його Михайло Іванович.

— Мирославе,— сказав Михайло Іванович,— я маю до вас прохання...

Директор завжди звертався до учнів як до людей дорослих, на "ви", і від того навіть первачки почували себе справді вартими поваги.

— Прохання такого плану: зараз ніхто не має "вікна", а в другому "Б" захворів учитель, от я й хочу, щоб ви пішли до них.

— А чому я? — здивувався Мирко.— Ну, хай би хто з десятого, а чом я?

— Мені не хочеться відривати старших від занять, а Катерина Петрівна запевнила, що ви німецьку добре знаєте і погодилась відпустити вас — отже, йдіть туди й спробуйте зробити так, щоб вони сиділи на своїх місцях. Я не кажу, щоб вони мовчали — цього я не вимагаю ні від вас, ні від них, аби лиш сиділи й не надто галасували. Йдіть, Троян.

Ніхто з малечі не звернув уваги на Миркове прохання зайти до класу, аж поки він силою не затягнув одного, найгаласливішого, й не дав йому щигля — тоді решта, сповнившись поваги до його уміння давати "щиглі" (знали б вони, скільки тих щиглів заробляв Тодосько!) — порозсідалися купками за парти.

— Ваш учитель захворів,— сказав Мирко.

— Ур-ра! — вигукнув клас.

— Телепні бездушні,— сказав Мирко,— злі ви, як махорка. Хіба можна радіти з того, що людина хвора? Ну, а якби ти,— новоявлений педагог обвів поглядом клас і вибрав собі одного, веснянкуватого, з чорнильною плямою на носі і з чорним вихрястим чубом, котрий так дивно виглядав при веснянках, що здавався фарбованим,— якби ти захворів, а інші зраділи — тобі приємно було б?

— Приємно,— не змигнувши оком, сказав малий.

— А то чому? — справді здивувався Мирко.

— Я люблю, коли люди радіють,— поважно пояснив юний філософ і зсунувся під парту, бо сусід потягнув його за ногу.

— Ти що там робиш? — запитав Мирко.

— Ручку шукаю,— відбуркнув малий, і Мирко зрадів, що той, веснянкуватий, не поскаржився на товариша.

— Давайте займемось арифметикою.

— А в нас сьогодні нема арифметики,— повідомив хтось тоненьким голоском, і клас зайшовся реготом, ніби почув найдотепніший у світі жарт.

Вибрики їхні здавалися такі знайомі! Вибрики і цей галас — так само було і в них, коли вчилися в другому класі. Небагато змінилося й зараз. Дивина — чи то розуму не набули за ті кілька років? І хіба він сам, от щойно, не був схожий на цього веснянкуватого, який так старанно намагався "переговорити" старшого?

— Не має значення, все одно займемось арифметикою. Хто мені скаже, скільки буде... двадцять п'ять поділити на п'ять?

— Ти хіба сам не знаєш? — знову писнув той же голосок, але, як здалося Миркові, тепер уже зовсім з протилежного кінця класу.

— Ха-а, він питає, скільки буде двадцять п'ять поділити на п'ять! — репетували всі хором, і Мирко вже поняття не мав, що робити, аби вони замовкли. Він підвівся і щосили гримнув кулаком об стіл, йому здавалося, що ось три десятки розгейканих Тодоськів напосідають на нього, кричать, щось намагаються довести, але що — то й самі не знають. На довершення всього раптом просто йому в щоку влучив вогкий шматочок пожованого паперу, а другий пролетів мимо. Мирко знав, як це робиться: тоненька скляна трубочка, папірець встромити в отвір, а з другого боку щосили дмухнути. І раптом йому зробилося смішно.

— Ех ви, навіть вцілити не вмієте! Ось дайте трубочку, я вам покажу, як це робиться!

Вмить не менше десятка трубочок різних розмірів лягло перед ним на стіл, і дітлахи довірливо чекали обіцяного.

Витягши з кишені розм'яклий пластилін, Мирко скачав кульку, узяв до губ трубочку — і кулька чіпко прилипла до лампи.

Решту уроку вони всі по черзі вправлялися в обстрілюванні шкільної дошки пластиліном. Було тихо, бо тільки з такою умовою "учитель" погодився на гру.

Коли продзвенів дзвінок, діти мало що не хором кричали:

— А ти ще прийдеш?

— Не знаю,— намагаючись втекти, сказав хлопець.

Веснянкуватий з чорним вихрястим чубом запропонував:

— Давай махнем: я тобі дам гумку до жування, а ти мені пластилін. Гаразд?

— Не зосталося,— розвів руками Мирко,— все там,— і він кивнув головою на дошку.

— Тоді бери просто так,— сказав малий, простягаючи Миркові тонесеньку пластинку в срібній фользі.— Бери, бери, мені зовсім не жаль.

У коридорі Мирка перестрів Михайло Іванович.

— Дякую, Троян, ви мені справді допомогли, здається, вони сиділи зовсім тихо — настільки тихо, наскільки їм дозволяє вік і темперамент. Ну, а як ви — чи не вирішили після цієї спроби стати учителем?

— Ох, де там, нізащо в світі,— щиро жахнувся хлопець і потер щоку, до котрої торкнулась пожована паперова кулька. Він уявив собі при тому, як би розчарувався в його педагогічному хисті Михайло Іванович, побачивши дошку в другому "Б" геть-чисто обліплену пластиліном.

Стіну в коридорі прикрашав величезний плакат, де червоним по білому виразно було написано: "До кінця навчального року залишилось двадцять днів. Спинись і подумай!"

Мирко не спинився, але подумав, що якось треба виправити трійку з алгебри. Ні, він таки справді не схожий на свою сестру: Христина трійок не мала за всі десять років шкільного навчання, і як їй це тільки вдавалось?

Математику Мирко не любив — бачилась вона йому якоюсь суворою, надто точною наукою, котра не терпить ані винятків, ані порушень правил. Здавалось, варто щось хоч трохи змінити, переінакшити — і завалиться, упаде, розсиплеться до основи ця неймовірно струнка будова, бо в ній усе задумано так, що від найменшої дрібниці залежить існування цілості, а цілість та не терпіла зміни. Однак, може, побачити математику саме такою — довічно сталою, завершеною і незаперечною — змусила його Олександра Антонівна, вчителька математики і завуч.

Вперше вони зустрілися в класі минулого року. Убрана в темний, гарно кроєний і елегантний костюм та в білу блузку, учителька виглядала дуже поважною. Запитавши про щось Мирка, вона до кінця не вислухала його неоковирної відповіді — не здогадалась, що Мирко несподівано ніяковів перед людьми незнайомими і так само раптово міг дійти до зухвальства, коли вже знав кого і бачив добре до себе ставлення. Вчителька ж того не знала, вона не дослухала Миркової відповіді і звеліла йому сісти, розуміюче похитавши головою. "Ага, з цим хлопцем все ясно",— розшифрував собі Мирко той рух, і відтоді йому здавалось, що Олександра Антонівна ніколи не буде вдоволена його відповідями. До кінця уроку він просидів тихий, з почуттям провини за неоковирність своєї мови і думок. Він соромився при учительці свого вихрястого волосся, і подряпаних рук, і чорнильних плям на зошиті — але той сором не єднався з бажанням стати кращим, а просто обертався неприємним страхом перед зауваженням чи мовчазним кивком. Одне він знав: при Олександрі Антонівні не дозволить собі жарту. Вибрики його майже ніколи не залишалися без нагани, однак він боявся не докорів і зауважень, а того чогось невимовного, неясного, що гасило його непосидючість і вроджене почуття гумору. Веселий жарт на уроці Олександри Антонівни міг би звуглитись і почорніти — у всякому разі, так здавалось Миркові.

Настрій у вчительки був завжди однаковий, так само, як одяг і зачіска, то був рівний, спокійний настрій, і голос вона мала приємний, предмет свій знала чудово і уроки вела добре, із великим знанням справи. Але Миркові часом страшенно хотілось, аби вона коли-небудь

хоч змінила інтонацію, забула щось, дрібку затнулась, сказала: "Вибачте, діти, я помилилась, це має бути ось так...". Тоді, може, він би не почував себе винуватим, його б не мучило, не втомлювало, не терзало почуття недосконалості власних знань, і математика, може, не здавалась би такою вивершеною, суворою і недоступною.

Спокій учительки не впроваджував клас у настрій такий же спокійний і рівний, учні були завжди насторожені від першої до останньої миті уроку, а Олександра Антонівна наче не помічала цього, зрештою, навряд чи допускала вона думку, що учні хоч якось можуть аналізувати її поведінку, її вчинки чи її спосіб викладання. Вона ніби проклала між ними і собою межу, яку діти не мали права переступити, і ніхто справді не важився та й, видко, не хотів переступати. Зрештою, математику сьомий клас знав непогано, і не було причин з'ясовувати стосунки Олександри Антонівни з школярами, тим більше, що ті стосунки були якимись внутрішніми, нічим не проявлялись назовні...

Урок алгебри йшов, як належало йому йти, хтось відповідав, хтось помилявся, щось пояснювала Олександра Антонівна, однак Мирко не піднімав руку й не намагався виправити свою трійку, він зовсім забув про те. За вікном, сповзаючи по шибках, шурхотів дрібненький веселий дощ, яо самотня хмара, заблукавши над містом, не втримала тягаря й виплеснула його на дахи й тротуари, а сама чимдуж бігла кудись далі, наполохана вітром, і за нею слідом висинювалось чисте небо, і відбивалося яскравими уламками в нескаламучених і майже прозорих калабаньках води, у темних заглибинах і надщербинах на тротуарі й бруківці.

Юрко Литвин, схилившись до Мирка, ледь чутно сказав:

— Ти знаєш, одна така симпатична дощова хмара важить 50 тонн!

Однак Мирко не поцікавився, звідки Юрко має такі відомості і як взагалі можна зважити хмару. Зараз він думав про інше. Од недавнього

часу усякий дощ нагадував хлопцеві лише той один, який упав з неба суцільним густим струменем, раптово й неочікувано, вітер відносив струмінь то в один, то в другий, розгойдував ним щосили, і здавалось, мовби дощ вибирає собі місце, де б зручніше уласти на землю.

Уздовж тротуарних брівок текли спершу мутнуваті, хвилясті потоки, а потім вони піднялись угору й затопили геть-чисто всю бруківку, вповзали вже й на тротуари; машини спинилися довжелезним рядом, не маючи ані відваги, ані сили рухатись у тих забруднених потоках, вода билась об вікна підвальних приміщень, а в небі розривалися, сходилися докупи і в гніві зблискували й гримотіли хмари.

Такого дощу не пам'ятав не тільки Мирко, а й сам старий Львів. Може, й траплялася колись, за сто літ тому, схожа на цю злива, але потому її могли затерти в пам'яті міста сотні й тисячі одноманітних, сірих замрячених доїдів, котрі сіються не годинами, а днями, від них місто смутніє, никне, обличчя його нахмурюється й ховається за тією мжичкою, і тільки барвисті парасольки й кольорові вогні у сірих сутінках рятують око від утоми й одноманітності.

Тепер же злива явилась несподівано, фантастична майже, була вона така незвична для Львова, що люди спершу не думали про наслідки цього зухвалого нападу, цієї навали з неба на місто,— а тількі чудувалася й не могли врийти до тями. Діти, захлюпнуті водою й враженнями, по коліна в потоках перебігали вулицю й зникали у брамах, так наче вітер зганяв їх туди й не випускав більше на вулицю.

Потоки з пагорбистих вулиць, стікаючи вділ, зливалися всі докупи в заглибині в центрі міста й тут спинялися в роздумі, куди ж рухатися далі. Каналізаційні сітки не встигали всмоктувати жовтаво-сіру каламуть, котра геть-чисто все стягала за собою по дорозі й несла в центр.

Мирка дощ застав у пасажі "Барвінок", він вибирав там для Тодоська роликові ковзани, малий давно слізно вимолював такого дарунка, і Христина врешті зласкавилась; отримавши заробітну платню, вона виділила потрібну суму на ті "ролики", і Мирко мав їх купити.

Злива змусила всіх покинути прилавки, люди стояли й дивились на дощ, вода підкрадалася все вище, і довелось, рятуючись від неї, піднятися на сходи, що ліворуч широкими камінними приступцями п'ялися вгору. Звідтіля всі знову спостерігали, і як вода прибуває, і збуджено перемовлялись, людські голоси множились, лягали на згуки й гримотіння бурі, і не видно було кінця тому потокові з неба.

Хлопцеві обридло врешті безнадійне стояння, чомусь раптом захотілось додому, нехай собі навіть через потоки або ж і вплав; додумалось про батька. Автобус його, певно, також стояв десь у тій річці, ув'язнені в автобусі люди дивились на бурю крізь заплилі, осліплені вікна, мабуть, вода скапувала крізь щілини у вікнах і зверху, з даху, і на те все нічого не можна було порадити — ані вийти, ані їхати далі, спереду й позаду стояли ще й ще машини, трамваї, тролейбуси, безпорадні, непорушні.

Мирко відважно рушив до виходу, високо закотивши холоші джинсів, хтось посміявся з його рішучості, ще хтось позаздрив, але ніхто не рушив слідом.

Здавалося, що й на вулиці, крім нього, не було ані душі. Хоча ні, он там переходить дорогу дівчинка із скрипкою. Чудне дівчисько, хто вигнав її надвір? Якийсь шофер здумав пожартувати й щосили тиснув на клаксон — дівчинка з несподіванки здригнулась, послизнулась у потоці, тільки скрипку підняла вгору, ніби рятуючи її від нещастя. Лаючи в думці того поганого жартівника, Мирко прожогом кинувся на допомогу дівчинці й скрипці. Дівчисько мало вигляд смішний і переляканий, аж нещасний: коротеньке чорне волосся звисало мокрими пасмами, вона пригладжувала їх долонею, а другою рукою притискала до грудей свою скрипку в чорному футлярі. Сукня дівчинки ніби спливала вниз тонкими,

струмочками; хлопець мав охоту засміятися з того видовища, але було щось чудне й лагідно-довірливе в очах дівчинки і в тому, як вона захищала свою скрипку — і Мирко не засміявся.

— Чого тебе винесло в таку негоду? — спитав він.

— А тебе?

— Додому йду.

— А я на урок. Вийшла — дощу не було, а як хлюпнуло — то всю зразу змочило, ну, я й подумала, що тепер все одно.

— У музшколу тобі?

— Ага.

— Ходімо. По дорозі.
Темно стало посеред білого дня, мовби вже на ніч збиралося. Дерева, розгойдувані вітром, скидалися на щогли затбнулих кораблів і самі ніби пливли кудись. Розгойдувалися також хмари й дахи, пливли клапті обірваних афіш, Миркові здавалось, що вони лиш удвох і зосталися в місті, і не впізнавав його, і ніби не знав, чи правильну дорогу вибрав.

— Візьми мою куртку,— намагаючись витягнути руку з мокрого облиплого рукава, запропонував хлопець.— Прикрий свою скрипку, у щілину затече.

Дівчинка вгорнула інструмент і сказала:

— Футляр щільний, всередині спеціальна прокладка є, а все-таки... Дякую.

Вони чомусь не бігли — хоча, зрештою, не було вже сенсу тікати. На губи безнастанно скочувалися. Холоднуваті краплі, "ролики" вже давно були розгорнуті — папір розмок, і розкис шпагат, котрим їх ; зв'язали в магазині.

— Ой мамо, мої босоніжки!

Дівчинка нахилилась і витягла ногу з набухлого босоніжка, застібка зовсім обірвалась — мабуть, коли дівчинка спіткнулась, це й трапилось, — взувати його не було ніякого сенсу, як і тікати від дощу.

Вони спинились біля широкої коричневої брами — тут була музична школа. Дівчинка стояла голонога, свої розмоклі босоніжки вона тримала в одній руці, а в другій — скрипку, захищену від холоду й дощу Мирковою курткою. Зрештою куртка також була мокра.

— От я й добралася,— засміялась дівчинка, злизнувши з верхньої губи краплі дощу. Мирко уявив собі, як вона гратиме: геть мокра, босоніж — і скрипка.

— Залиш собі куртку,— сказав Мирко.— Ану ж дощ непройде.

— Мине,— без особливої переконаності сказала дівчинка й роззирнулася довкола. Було безлюдно, самі лиш пустоголові грубезні голуби, обліпивши карниз, поглипували на дітей.

— Бери, бери!,

Мирко махнув їй на прощання рукою і навпростець перебіг вулицю.

Дівчинка гукнула услід за ним:

— Чекай, а як же потім? Як я віддам тобі куртку?

— А ти... а ти подзвони,— надумав нарешті Мирко.— Подзвони, коли та куртка висохне.

Вони обоє засміялись — було так дивно перегукуватись через порожню, залиту водою вулицю — ніби над річкою стояли і перекидали слова, як виловлені з річки рибини. Здавалося, що нема на цілім світі сухої й затишної місцини, де можна обсохнути і обігрітися.

А все ж знайшлася така місцина. Вдома. Можна було стягнути з себе мокрий одяг і насухо витерти мокру голову м'яким, зовсім сухим рушником, і дивитися — вже з вікна,— як пливе вулиця і стоять машини.

Христина з Тодоськом встигли ускочити за поріг дому ще перед зливою і розкошували теплом і чаєм, на столі довкола Тодоськової чашки розтеклася калюжка, він розвозив її пальцями і заробив щигля від Мирка, але малий так звик до тих щиглів, що навіть не реагував на них.

— Повечеряєш — дам щось,— пообіцяв Мирко й хитро підморгнув братові.

Тодосько забув про чай і зазирав старшому братові в очі, і лащився з нетерпеливого бажання довідатись, що ж там для нього має Мирко.

Христина розвішувала мокрий Мирків одяг і поцікавилась:

— Куртка твоя де? Вітер стягнув?

— Я її віддав.

— Віддав? Кому?

— Дівчинці одній. Зі скрипкою.

— Більше ти про неї нічого не знаєш? Ну, можеш зі своєю курткою попрощатися. Лопух ти, Мирку, і вічно таким будеш.

— Ой, ну, Христко, чого ти бурчиш. Вона від дасть. Вона подзвонить, коли куртка висохне, — заспокоїв сестру Мирно й аж тільки тепер похопився, що не сказав дівчинці номера телефону. Звичайно, куртка залишиться у дівчинки, вона не зможе її віддати ніколи, і Христина не раз згадуватиме ту куртку.

"Велики" по вечері були припасовані до Тодоськових ніг, він спробував проїхати по кімнаті, але з першого ж кроку впав і уперто, як завжди, повідомив

— І зовсім не болить, і зовсім не болить?

— Про що, ти думаєш, Троян? — почув Мирко раптом і, звівши очі на Олександру Антонівну, зрозумів, що своє запитання вона повторює, мабуть, удруге.

Хлопець підвівся, мовчки дивлячись кудись повз учительку, він не міг висловити вголос думок своїх, бо це стосувалось тільки його одного і більше нікого в світі, але відповісти, ніби думає над завданням з алгебри — також не міг.

— Так про що ж ти думав щойно, Троян?

— Я не скажу,—і вимовив через силу Мирко й подумав мимохіть: "Як добре, що Олександра Антонівна ніколи не вчила Христку, а то б вона зараз обов'язково її згадала..."

— Отже, не скажеш? То, може, ти принаймні поясниш, як розв'язати це рівняння?

Шибки тим часом уже обсохли, хмара була десь далеко, і земля, мабуть, легенько парувала під сонцем, і пахло трохи містом, а трохи лісовою галявиною, оточеною соснами.

Прикре почуття провини й недосконалості знову мучило Мирка, і світ знову став, як вранці, сіруватим і похмурим, і хлопець чекав дзвінка, кот-

рий би звільнив його від необхідності бути уважним і займатися математикою.

...Зі школи вони завжди йшли додому втрьох — Мирко, Юрко Литвин і Леся Костюк, котру називали Білкою за її неймовірно пухнасте золотаво-руде волосся.

Коли вони виходили відразу після шостого уроку, то за два квартали, на самісінькому ріжку вулиці, їх іноді наздоганяв автобус Миркового тата. І якщо вони мали охоту, то могли сісти в автобус і проїхати довкола всього міста.

В кожного з них місто було своє, зовсім не схоже на товаришеве.

Білка знала всі сквери і всі алеї в парку; місто заповнювалося самими лише деревами, дерева жили цікавим, схожим на людське, життям, незнаним нікому, окрім самої Лесі у кожному дворі, котрі вона обійшла вже не раз і не два, росли дерева, відкриті Лесею, і вона давала їм чудернацькі імена, запевняючи, що знає також, як називається те чи інше, дерево по-латині, але хлопці не цікавились тими латинськими назвами, бо годі було запам'ятати їх усі.

У дворі по вулиці Франка ріс величезний платан з широким, блідо-зеленим листям, він називався чомусь Мартин, і Білка дуже його любила, і приходила в той двір, коли їй було сумно. Вона запевняла, що платан Мартин уміє розмовляти і знає напам'ять кілька віршів.

Юркове місто виглядало густезним скупченням книжкових магазинів і кіосків, а заселене було здебільшого тільки гравцями львівської футбольної команди.

Для Мирка ж воно було повне усяких — кожного дня нових — несподіванок, його зваблювали, точнісінько так само, як Тодоська, вітрини, афіші, плакати, а також коні. От левів у Львові можна здибати на кожному кроці — камінних, правда, а кінь — це було таке рідкісне видовище, за котре Мирко ладен був заплатити цілою колекцією значків чи марок. За час усіх своїх мандрів містом хлопець бачив лише два зображення коней — на камінних воротях при початку вулиці Пекарської, де, казали, містився колись кінний завод якогось графа, та ще вгорі, на самому вершечку Жовтневої, там стояв світлий, невисокий будинок і в глибокій ніші під дахом лежав кінь. Варто було приглянутись уважніше, помилуватись його струнокою й напруженою шиєю і тонкими ногами — здавалося, кінь має охоту звестись і процокотіти копитами по бруківці.

Зрештою, може, то справді лише так здавалося Миркові?

— Підемо до автобуса? — запитала Білка.

— Звичайно,— погодились хлопці.

Миркову спортивну торбу ніс тепер Юрко Литвин — ракам не судилось прикрашати зоологічний кабінет, Мирко радий був, що про них у школі забули.

Юрко сказав, що зварить їх того вечора, і Мирко радо погодився, бо додому нести раків йому було ніяково, Христина вже б напевно кепкувала з тієї історії.

Коли вони увійшли в автобус і тато кивнув і усміхнувся на привітання, Мирко зрозумів чому йому світ того дня здавався сірим і

похмурим. Хлопець шукав на батьковому обличчі слідів підслуханої розмови, але батько був зосереджений і спокійкий, як завжди, він бачив перед собою лише дорогу, долоні його наче сам знав, як йому рухатись, хоча насправді те знаття давали машині татові руки.

Миркові хотілось вірити, ніби йому вре причулось, і вдома мирно і спокійно — вдома так, як він до того звик.

Середа, або ж про Оксану Григорівну та її клопоти, про Миркові літні спогади і вечір, проведений з Куцем та Христкою, а також дещо докладніше, ніж досі, про Юрка Литвина, Миркового найкращого друга

Ішов урок, у шкільних коридорах не було ані душі.

Не сподіваючись нікого зустріти, Оксана Григорівна швиденько, як школярка, переступала через два східці, йдучи на третій поверх до учительської. Вона мугикала якусь пісеньку й справді скидалася скоріше на школярку, аніж на поважного педагога, викладача української мови й літератури. Правду кажучи, вона й сама ще досі часом дивувалася, з того перетворення, яке трапилось ніби так несподівано й раптово. Щойно була школа, уроки, щойно була просто Океанкою, і в університеті також — Оксана, Оксана-студентка, захоплена понад усе фольклором і віршами Рильського, а тут: Оксана Григорівна, класне керівництво у сьомому "Б", відповідальність — уже не за себе саму, а за них, За школярів.

Одного разу взимку Юрко Литвин влучив у неї добре збитою грудкою снігу, думаючи, що то старшокласниця, а потому аж остовпів, бідолаха, коли зрозумів свою помилку. Навіть вибачитись не зважувався, а так стояв, опустивши свої довжелезні руки, і боявся глянути на вчительку. Вона й сама не знала, як мала поводитись. Читати мораль? Але ж так не хотілось того робити, вона розуміла, що він ненароком, і бачила його знічення, і, крім того, відчувала, що й сама рада б зліпити

грудочку, першого м'якого снігу й поцілити в когось. Стріпнула сніг, усміхнулась:

— Ти нехотячи те зробив, правда, Юрку? У сутінках не запримітив мене, так?

Юрко все ще ховав погляд від учительки, Мирко стояв поруч з другом, він бачив, що Оксана Григорівна справді не гнівається, чорні очі її, котрі часом бували до гостроти насмішкуватими, аж погляд той важко було витримати, дивились тепер на Юрка лагідно й весело.

— Він більше не буде,— спробував, як завжди, збутися жартом Троян.

— Що не буде? Сніжками бавитися? Чи ненароком ніколи ні в кого не втрапить сніжком? —Оксана Григорівна раптом посерйознішала.— Розумію, Мирку, ти жартуєш, але я страшенно не люблю такого. Наобіцяє людина повний міх добра, а потім виявляється: усе те нездійсненне. Бо наобіцяв тільки для того, щоб чийсь гнів злагіднити. Це дуже легко, правда?..

Проходячи зараз повз двері, за якими сиділи її семикласники, Оксана Григорівна на мить спинилась. Там було зовсім тихо, жоден звук не вибивався назовні — мабуть, писали контрольну. Учителька упіймала себе на бажанні зазирнути в клас, подивитись, як їм там пишеться, допомогти у чомусь. Однак це бажання здалось їй не зовсім педагогічним, скоріше дитячим, школярським видалось їй це бажання, і вона відійшла від дверей, ніби боялась, щоб хтось не здогадався про її намір.

— Добридень, Оксано Григорівно,— почула вона тої миті 'голос Олександри Антонівни.— Добре, що зустріла вас. Ще вчора хотіла запитати, чи вже ваші семикласники написали домашній твір?

— Добридень. Так, уже написали. От лиш...— Оксана Григорівна примовкла, ніби вирішила не закінчувати речення.

— Слухаю вас уважно,— сказала завуч, її голос гарно звучав у насиченій шкільній тиші, він навіть гармоніював з тишею, був спокійний і рівний, та Оксана Григорівна відчула в мові колеги нотку іронії, якусь особливу, майже непримітну зверхність. Відчула — а оборонитись від тієї зверхності не могла, бо ж назовні все було добре, спокійно і делікатно.

Стосунки з завучем у молодої вчительки склалися так віддавна: ввічливі поради, ніби й не ущипливі зауваження, з якими слід погоджуватись; однак ті зауваження викликали в Оксани Григорівни бажання сперечатись, переконувати завуча в чомусь протилежному. Переконувати ж було трудно, бо Олександра Антонівна знаходила незаперечні докази, що допомагали їй довести власну думку.

— Змінились наші семикласники, не впізнати,— спокійненько говорила Олександра Антонівна, а молодша її колега насторожувалася, аж потерпала, чекаючи, як може обернутись такий миролюбний тон розмови. Це був лише початок роботи в школі, боялася зірватись, помилитись — і так само боялась поступитися чимось, що вважала правильним.

— Змінились наші семикласники: минулого року з мови й літератури незадовільних оцінок було багато — не менше, ніж з математики; відколи ви в них — фантастична картина: жодної двійки! Дивина — хоч руками розводь!

— Чи то вже так погано, коли нема двійок? — запитала тоді Оксана Григорівна завуча.

— Прекрасно! Це прекрасно, але відсутність двійок зовсім не свідчить про глибокі знання. Часом це свідчить лише про м'якосердя

учителя або ж про його байдужість... Не поспішайте ображатись, Оксано Григорівно, мова не йде конкретно про вас. Мова йде взагалі, проблематично, так би мовити...

— Я не ображаюсь. Я справді не люблю ставити учневі двійку. Я дотi його питатиму, доки він не відповість мені по-людськи, одним словом, доки вже знатиме матеріал. І нема такої дитини, яка б не відчула, що учитель хоче їй допомогти, хіба то вже якийсь геть розледащілий хуліган, а мені досі такі не траплялись...

— І скільки разів доводиться вам викликати учня, поки ви переконаєтесь, що він зрозумів ваші добрі наміри?

— Ще якось не пробувала, не встигла перерахувати витрати часу й власної праці на здобутки... . Може, праці було більше, успіхів — мало, але в одному я впевнена: вони... вони... у всякому разі, мені так здається — вони люблять мене, відверті зі мною...

Зніяковівши від того, що призналася ніби в чомусь дуже потаємному, Оксана Григорівна замовкла — тепер уже Олександра Антонівна .бачилась їй старшою, мудрішою, досвідченішою, власний досвід здався на диво непереконливим, вона засоромилась своєї власної молодості, короткого, ніби аж трохи легковажно укладеного в зачіску волосся і навіть давньої, ще з дитинства, звички потирати долонею скроню, коли щось робила не до ладу.

І от тепер — цей твір. "Чи бачу я свій ідеал у найближчих мені людях?" Тему запропонувала Олександра Антонівна, вона сказала, що в одній з кращих, експериментальних шкіл міста такий твір писали в кількох класах — і порадила Оксані Григорівні дати семикласникам подібне завдання.

Оксана Григорівна погодилась. Вона звеліла дітям написати твір удома, визначила термін, назвала тему.

Мирко раптом звів руку:

— Можна щось запитати? А... А хто вигадав таку тему?

— По-перше, Троян, як ти висловлюєшся? Що то значить — вигадав?

— Ну... нехай буде придумав.

— Теми не придумують, їх розробляють, пропонують...

Але Мирка цікавило не те, як треба в даному випадку висловлюватись.

— А хто її розробив і запропонував?

— Я вам її пропоную,— сказала Оксана Григорівна.— І прошу дуже — як будете писати, пам'ятайте також про розділові знаки і про те, що абзаци слід робити тільки тоді, коли підходите до нової думки...

Мирко слухав похмуро і недовірливо. Та недовіра стосувалась не пунктуації чи абзаців, а запевнення Оксани Григорівни, ніби це вона пропонує їм таку дивну тему.

Після уроку клас не розходився. Тепер, без учительки, вони говорили вголос, завзято сперечалися, у чомусь переконували одне одного.

— Нема дурних! — гукав хтось.— Напишу я про мого не дуже . ідеального тата — а йому покажуть — тато мене поставить на горох колінами.

— Дай спокій, хто там потребує показувати комусь твою мазанину!

— Я так думаю — аби помилок граматичних не наробити, а решта — що там кого обходить, чи ідеальні в мене мама з татом, чи ні.

— Дзень-телень! Не кричіть; як не тямите,— заперечував Юрко.— Якраз те й важливо, що ви напишете, а не те, чи помилок не буде. Тут зовсім в іншому справа...

Мирко мовчав. Для себе він уже все вирішив: не напише ані словечка. Нема охоти, щоб хтось читав, якої він думки про своїх батьків. Щоб —хтось знав, що мама здається йому найкращою в світі. Навіть коли б це мала читати їхня Оксана Григорівна. Віддавши учительці чистий зошит, Мирко чекав запитань і гніву, але вона й словом не дала зрозуміти, як ставиться до його вчинку. Хлопець, зрештою, поняття не мав, у який клопіт вправив Оксану Григорівну. Вона читала й перечитувала твори, і було в них не одне признання, що вражало, дивувало, зворушувало.

Та тільки Миркове небажання розкриватись аж до кінця здалося їй найзрозумілішим. Він вчинив якось не по-дитячому, відповівши мовчанкою на запитання...

— Слухаю вас уважно,— сказала завуч, і Оксана Григорівна продовжила розпочате речення:

— От лишень я ще не поставила їм усім оцінки. Якось важко оцінювати подібні твори.

Про те, що Троян не виконав завдання, чомусь не сказала.

— Не біда, ще встигнете. І знаєте, я б хотіла переглянути ці роботи — так би мовити, як співавтор,— усміхнулась Олександра Антонівна.— Тему ж я запропонувала.

Потерши пальцями скроню, Оксана Григорівна сказала:

— Звичайно, звичайно, якщо ви маєте таке бажання — прошу. Завтра я вам їх дам...

Зошити лежали в портфелі, але Оксана Григорівна сказала: завтра. їй захотілось порятувати Мирка, змусити його написати хоча б нейтральний, сухий твір, написати бодай кілька слів, щоб вони приховали його мовчанку, щоб не було рівних, пустих рядочків у шкільному зошиті.

Увійшовши на перерві до своїх семикласників, Оксана Григорівна запитала Трояна:

— Мирославе, то ти не надумав і досі, як писати твір?

Хлопець кліпав віями, мружився, здвигав плечима і мовчав. Міг би написати. Звичайно, міг би. Приміром, описати нічну розмову батьків і мамині сльози. Але кого це обходить, крім нього самого?

— Ні, не надумав нічого.

— Що ж, хай буде так,— чорні блискучі, ніби вона у вогонь дивилась, очі Оксани Григорівни пригасли, сховались за густими віями,— ти, Троян, уже дорослий хлопець, майже дорослий, і коли щось робиш, то мабуть, розумієш, що робиш.

— Та, мабуть, розумію,— погодився Мирко, старанно тереблячи пальцями грудочку крейди і намагаючись згадати, де то вже він бачив такий сполоханий погляд з-під неймовірно густих вій. Світ знову здався йому невеселим і захмареним.

Оксана Григорівна вже не стала чекати завтрашнього дня: вона віддала завучу всі зошити, разом з Мирковим — чистим, білим, мовчазним...

Біля своєї брами Троян побачив Іру Тиховську з подружками, і сам лиш Ірин веселий і безтурботний вигляд викликав у нього роздратування. її коса підстрибувала на плечах, русява й густа, а рум'яні щоки з глибокими ямочками ще більше розрум'янились, ніби їх щойно хто натер снігом. Колись, як вони були зовсім малими, то цілісінькими днями бавилися разом, аж смішно було Миркові тепер — як то їм не надокучало гасати цілоденно. Ірчині щоки були тоді такі ж рум'яні, і сміх такий же веселий, і була вона зовсім і в усьому, як хлопчисько — та й зараз ходить у джинсах і добре грає в баскетбол. Але вони вже не гасають разом по подвір'ю, і вечорами стара Покачова вже не на них, а на Тодоська і його друзів свариться й у гніві вихлюпує вслід відро води, коли дітлахи занадто розгаласуються.

— А ти, Дзюнько носатий, бодай би тобі файно було, йди попід свої вікна верещати! Чи ви на тім
подвір'ї більше місця не маєте, лиш тут біля мене?!

П'ятирічний Дзюнько тікає в якийсь закапелок і показує звідти язика Покачовій, Тодосько й собі відважується на такий героїчний вчинок, і обоє регочуть до нестями — зовсім так, як вони колись із Іркою.

Коли Мирко проходить повз Іру та її подруг, вони на мить серйознішають. Як не кажи, а восьмикласниці, не годиться, аби хлопчак — а за такого тепер Іра вважає Мирка — бачив, що дорослі дівчата по-дитячому регочуть. Потому вони про щось шепочуться і, не втримавшись, знову регочуть.

— Троян, чуєш, Троян! — гукає Іра вслід хлопцеві.— Це правда, що ти приносив раків до школи? Кажуть, один заповз до директора в кабінет і заговорив там твоїм голосом — це правда, що ти навчив рака говорити?

Мирко не звернув уваги на той жарт, він ішов собі поволі, мовби й не відчував пильних і насмішкуватих поглядів.

Удома нікого не було, і Мирко в тиші потинявся з кутка в куток, з'їв шматок хліба, запивши його холодним компотом, побавився з Хомою Денисовичем. Ірка Тиховська щось голосно гукала в подвір'ї, Мирко згадав її жарт, а також те, що має в портфелі пару великих червоних раків — Юрко таки зварив і приніс усім охочим покуштувати. Мирко витяг з портфеля раків, обламав грубезні клешні, гриз їх і обсмоктував і думав при тому, що дуже хороша людина Катерина Петрівна, бо, видать, не розповіла учителям про злощасних раків — якби розповіла, то вже досі була б йому припарка від Оксани Григорівни.

Потому згадав, що зіпсувався їх старенький, але на диво роботящий портативний магнітофон, і надумав подивитися, що там сталося.

Зосереджено, прикушуючи губу, Мирко копирсався у механізмі, аж поки зрозумів, чому диски не хотіли обертатися. Батареї сіли — тільки й усього, треба попросити тата, щоб купив нові. Тато, правда, не дуже любить той магнітофон, бо вони з Христи-

ною постійно записували тільки джазові та естрадні мелодії, тато здвигав плечима:

— Я на музиці не розуміюсь, то правда, але ваші мелодійки б'ють по вухах. І на чім то їх виграють, ті мелодії?

— Ох, тату,— гнівалась Христина,— та ти послухай, від тих пісень людина про всякий клопіт забуває, ти лише послухай!

— Певно, що про всі клопоти забудеш, коли глухнути почнеш,— сміявся тато.— І що за музика у вашого покоління, що ви в ній бачите?

Наставала Христинина черга здвигати плечима, бо в тому пункті з татом годі було сперечатись, він стояв на своєму.

Прикривши прозорою покришкою диски, Мирко знехотя витяг підручник географії: море, якісь південні рослини і гори оддалік. Вмостившись на тапчані, Мирко заклав руки під голову, книжка сповзла на підлогу. Ввижалося тепер хлопцеві справжнє море, справжні пальми й мімози, влітку вони відпочивали всі разом у Криму, ніхто ні з ким не сперечався, мама була весела, як Тодосько, тато брав напрокат човна, і вони пробували добратися на човні далеко, аж до горизонту. їм те не вдавалось, Мирко, лякаючи маму й Христину, стрибав з човна у,зелену, прохолодну воду і плив назад, часом лягаючи-горілиць, тоді хвилі погойдували й колисали його і поволі несли до берега, тато з човном був десь недалечко, Мирко чув сплески весла і не раз йому здавалось, що десь там під ним пропливає риба, а сонце м'яко лоскотало обличчя, волосся злипалось від морської води й не хотіло розчісуватись.

— Лизни, який я солоний,— підставляв йому плече Тодосько, малий також весь засмаг і дуже дивувався, чому сонце ніяк не хоче торкнутись його долонь і п яток, чому вони зостаються рожевими.
Того літа Куцик діймав їх усіх запитаннями, найбільше чіплявся до Мирка зі своїми настирливими, смішними й цікавими "а чому". Мама запевняла, що такий період у дитинстві був і в Христини, і в Мирка, хоча сам Мирко не міг згадати, але Тодосько, казала мама, перевершив усіх. Мирко відсилав брата до Христини, Христина ж, похмура й сердита — того року вона закінчила десятий клас і хотіла поступити на фізичний факультет до університету, і скрізь, навіть на пляж носила з собою книжки,— відправляла молодшого брата знову до Мирка, а той мучився над складними Тодоськовими запитан нями.

— Звідки взялося перше дерево?

— З першого зернятка.

— А звідки взялося перше зерня?

— Вітер приніс.

— А звідки узявся вітер?

— Дерева хитались — от і був ві...

— Неправда, дерев не було, бо ж вітер тоді ще не приніс першого зернятка!

— Відчепись.

— А звідки взялася перша людина?

— Від мавпи.

— Першу людину мавпа народила?

— Ох, не мороч мені голови! І сонця не заступай!

— А чому від мене тінь?

— Хочеш, Куцику, я навчу тебе плавати?

— Я вже сам умію, мені тато показав.

Малий побрів через хвилі до височенного камінного хвилеріза, видряпався на нього і стрибнув униз. Перелякано закричала якась жінка, Мирко скочив услід за братом — та даремно вони наполохались:

щосили б'ючи руками й ногами по воді, Куцик плив уздовж хвилеріза.

Тепло від літнього спогаду обгорнуло Мирка, йому бачилось, як рожево, легко й духмяно цвіте якесь чудне південне дерево з дрібно нарізаним листячком і як раптом, несподівано, у найгарячіший і найтихі-

ший день, спалахує на морі шторм і запаморочливо хитаються на хвилях маленькі катери, ніби покинуті напризволяще дитячі іграшки. Годинами можна бу-— ло дивитися, як в'яжуть товстелезними канатами катери на причалах, як вправно перебігають по борту матроси, як хижо полюють на кожен шматочок, кинутий у море, гострокрилі чайки. Море було тоді для Мирка вперше, і те "вперше" вимагало повторення, підтвердження, воно переінакшувалось у спогадах і не зникало, а розгорялося, забарвлювалося ще яскравіше, небо ставало синім, аж до болю в очах, море — неймовірно зеленим; за метр від берега вид-нілося дно, воно хиталося й променилося, сонце заломлювалось на кожному камінці, і гірким бувало розчарування, коли синювато-білий камінець, видобутий з дна, підсихав на сонці і поволі набирав сірого тону. Мирко кидав його у море, щоб камінь знову забарвився голубуватим.

Мирко згадував море, і в зеленій морській воді раптом побачив маленьке, дрібне обличчя, воно погойдувалося разом з прозорою водою, і' поки вода не вспокоїлась, не затихла, Мирко не міг як слід розглянутися, чиє то було обличчя. Дівчина зі скрипкою усміхалася з морського дна, сонце заломлювалося в її зіницях і були вони чорні до безтями й сяючі, аж Мирко стулив повіки, аби не засліпнути.

— А, та ну її, ту куртку,— пробурмотів Мирко сам до себе,— межу й без куртки ходити.

Прийшли Христина з Тодоськом, наполохали Миркові видіння.

— Ха-ха-ха! — сміявся малий, Христина теж сміялась, і Мирко пішов подивитись, чого то їм так весело.

Обличчя Тодоськове було геть-чисто розмальоване. Христина має такий чорний олівець, котрим трохи підмальовує собі повіки. Відколи її взяли на роботу в обсерваторію, сестра вдає з себе страшенно дорослу. Переболіло їй, що не пройшла по конкурсу на фізичний факультет минулого року, та й до того ж всі кажуть, що вона знає фізику. Ага, так

ось тим своїм чорним олівцем Христина вивела Тодоськові вуса й борідку, продовжила брови, Тодоськове обличчя набрало дорослого виразу, такого потішного при його круглих щоках і круглих оченятах, що справді не можна було втриматися від сміху.

— І тепер я ніколи не буду вмиватись! — радів Досько.— І мене тепер ніхто не впізнає. Мама прийде і не впізнає: хто це такий? Тато прийде і не впізнає! Христко, дай мені маленьке дзеркальце, я подивлюсь.

Ти вже дивився у велике, нащо тобі мале?

— Я не надивився і хочу ще!
Припасувавши свої улюблені "ролики", він кружляв по кімнаті і стільки втіхи випромінював довкола, що все веселішало і рушало в танок за Тодосем.

— Твій стіл теж крутиться? Твоя підлога? — запитав, спинившись урешті, але не можучи знайти рівноваги, малий.

— Мій стіл стоїть, то в тебе голова крутиться,— сказав Мирко і замовк, почувши, що з транзистора, над котрим чаклувала сестра, тихенько вибралися назовні звуки скрипки. "Подумаєш, біда велика —

куртка! І не така вона вже нова", —відмахнувся хлопець від мелодії, а вона уперто обволікала все, дівчинка, змокла й босоніж, тримала обома руками скрипку, обгорнену його, Мирковою, курткою, але це не заважало інструментові звучати.

Прийшла з роботи мама — сьогодні був вечірній прийом хворих в її хірургічному кабінеті.

Малий Тодосько підсовував матері своє обличчя, і вона врешті помітила його зусилля звернути на себе увагу:

— Хто це, люди добрі, що за дядько вусатий в нашій хаті? Страх який дядько вусатий...

Мирко чув у маминому голосі все той же смуток, і Христина його чула, напевно, бо тривожно й крадькома дивилася на маМине обличчя, і тільки Тодосько нічого не чув і не розумів, окрім власної радості і власного сміху.

Мамине обличчя було зболіле і тихе, усміхалась вона через силу, надсилу бралася до вечері і надсилу утримувала звичайний настрій. Христина щось дуже довго розповідала про свою роботу, Тодосько — про якусь вельми важливу подію в дитячому садку, мама слухала й не слухала, і всміхалася зовсім недоречно, і відразу похоплювалася, зрозумівши недоречність усмішки, аж врешті Мирко невдоволено перепинив Христину:

— Може б, ти помовчала трохи, бо в мене вуха сохнуть від твоєї балаканини.

Христина так само сердито відбуркнула:

— Можеш не слухати. І взагалі — чого ти шарпаєшся, коли дорослі розмовляють?

— Не сваріться, діти,— попросила мама, однак Мирко вже не міг вгамуватись:

— Така сама доросла, як наш Куцик. Носяться з тобою всі, як з позаторішньою писанкою. Вважай, аби не розбилась. Тільки й чую в школі: твоя сестра, твоя сестра... А що — моя сестра? Велика мені премудрість — на "відмінно" вчитись!

Мама здивовано дивилась на Мирка, таким лихим вона його й не бачила ніби досі.

— Перестань, сину,— попросила вона, і хлопець вийшов до кухні, бурмочучи сам до себе, і знав він, що винна у тій безпричинній сварці зовсім не Христина.

Десь після восьмої з'явився Юрко Литвин, і Мирко страшенно зрадів з появи друга, навіть мама раптом позбулася своєї невиразної усмішки. Юрко почав оповідати про якийсь футбольний матч і про те, що гравець львівської команди, який грає не ногами, а головою...

— Як так головою? — здивувалась Христина.— Кому у футболі потрібна голова, коли там досить лише самих ніг?

Юрко ігнорував це підступне зауваження,— так от, гравець, який забиває голи не ногами, а головою, весь час показував своїм колегам на голову — подавайте, не забудьте, що я не граю ногами!

Сміялась мама зовсім щиро, вона любила Юрка Литвина чи не найбільше з усіх Миркових друзів, той довготелесий і незграбний хлопчак мав у собі таке, що зваблювало до нього людей. Окрім усього іншого, була одна дуже важлива причина, котра підсилювала мамину симпатію до Юрка Литвина.

Якось хлопці готувались удвох до уроків. Тодо-сько сидів удома, він трохи прихворів, і зранку мама була з ним, а в другій половині дня, коли вона пішла на роботу, брата доглядав Мирка

Старші хлопці якраз до самозабуття сперечалися про щось, коли почули, як двері в кімнаті лунко зачинились. Англійський замок заскочив, коли Тодосько зачиняв двері, і тепер хлопці без ключа нічого не могли вдіяти.

— Тепер сиди й чекай, поки мама прийде!— сердито сказав замкнений Мирко, забувши навіть, про що хвилину тому сперечався з приятелем.

Тодосько спершу сидів тихенько, аж на диво тихенько, а потому раптом заверещав і у відповідь на розпитування все тільки кричав і плакав так жалібно, що Миркові аж долоні спітніли з тривоги.

— Чекай,— заспокоював Юрко.— Зараз щось придумаємо.

Він підійшов до відчиненого вікна й визирнув, немов запримітив річ дуже цікаву. І не встиг Мирко зрозуміти, що Юрко збирається робити, а той уже виліз на підвіконня і ступив однією ногою на вузенький, косо зрізаний карниз. Його худе, тонке тіло наче прилипло до стіни, і він посунувся далі, тримаючись за подовгасту заглибину в ній. Миркові все похололо всередині, язик стерп. Ані звуку не міг видобути хлопець з пересохлого горла. Він дивився, як шалений Юрко ступає ногою на парапет балкона, як зістрибує на балкон і зникає у дверях — і весь цей час у сусідній кімнаті верещав не знати з якої причини Тодосько.

Коли Юрко, відчинивши двері в кімнаті, з малим на руках з'явився перед Мирком, той все ще тримався стерплими пальцями за підвіконня. Внизу, на віддалі трьох поверхів, гомоніла вулиця, лежало каміння тротуару й бруківка. Миркові здавалось, що вулиця погорбилась, напнулась і полювала, чигала на його товариша.

— Порізав собі пальця парубок — і реве. От ще мамин синок! — спокійно й навіть якось весело сказав Юрко.

— Дурень ти,— буркнув Мирко. "Це я повинен був зробити,— подумав він.— Це мені належало так зробити".

Про те, що Юрко з'явився, як чарівник, з балкона, оповів мамі Тодосько, і навіть признався, що навмисне замкнувся від хлопців, аби вони не бачили, як він бавиться ножицями.

Відтоді мама, хоч дуже гнівалась на Юрка за його нерозважливий вчинок, утвердилась у своїй симпатії до нього остаточно...

У дверях, прощаючись із Мирком, Литвин сказав:

— Справу я маю до тебе, але відкладемо на завтра. Якось не з руки було при всіх оповідати. Бувай, Троянчику!

"Цікаво, що то за справа",— подумав Мирко, але за мить уже забув об тім: мама, похапцем відвернувшись, витирала сльози, Мирко не міг помилитись, вона таки витирала сльози, і Миркове вухо упіймало шматочок речення, котре мама обірвала на півслові, побачивши знову сина:.

— Неприємності на роботі — це ж у нього від цього поч...

Христина сховала від брата погляд і хмурилась, супила свої тоненькі, довгі, аж до скронь, брови, ніби щось знала, та не мала наміру ділитися тим знаттям з ким би то не було.

— Чого мама плакала? — зашепотів Мирко, як вони вже збиралися до сну.— Признайся, Христко, я ж бачив!

— Таке вигадаєш! — сказала сестра, пильно шукаючи щось у книжковій шафі.— Галюцинації в тебе. Ніхто не плакав.

Четвер, або ж про алюмінієві ложки, про минулорічну подорож до Русова і про запрошення на вечорниці, а ще про учителя малювання і татів подарунок

Справа, з якою Юрко Литвин приходив до Мирка, стосувалася алюмінієвих ложок. Ложки. не го-. дились, аби ними їсти котлети, а виделок чомусь того дня в шкільній їдальні не дали. Мирко довго упрошував Марію Гнатівну, котра виглядала такою славною й добродушною у своєму чистенькому білому халаті, щоб вона дала йому киселю замість підливки до картоплі і виделку замість ложки до

котлети, але Марія Гнатівна розгнівалась не на жарт і сказала зовсім так само, як Катерина Петрівна на уроці німецької мови:

— Не блазнюй, хлопчику!

Мирко ж не блазнював, бо справді не вмів їсти котлету ложкою, і зламав їх одну по одній ще з півдесятка — зламавши першу ненароком, решту згинав і ламав для потіхи товаришів. Тут уже справді Марія Гнатівна мала б рацію, якби сказала: не блазнюй!

Юрків брат, котрий ходив до школи в другу зміну, довідався, що Марія Гнатівна подалася з тими ложками до Михайла Івановича, і Миркові треба було сподіватись другого дня розмови з ним — це вже напевно. За всіма справами ложки забулись, і хлопець дивом дивувався, що інші пам'ятають таку дрібницю. Юрко при мамі й Христині не хотів увечері говорити нічого, а тепер витяг з портфеля три алюмінієві ложки, більше він не встиг учора роздобути, але попросив усіх, кого міг побачити, принести ще.

— Вічно ти щось устругнеш, Троян,— сердився Юрко,— і далися тобі ті ложки!

Мирко й сам розкаювався, але таки сміх його розбирав, коли вже перед першим уроком він виявився власником величезної кількості алюмінієвих — і не тільки алюмінієвих — ложок. Негайно ж було вирішено випробувати, чи не годяться вони для того, аби грати на них, і в класі стояв фантастичний тріск і гамір. Виклику до Михайла Івановича Мирко чекав озброєний, як то кажуть, аж до зубів.

І коли справді його покликали, він ішов без найменшого страху.

— Якщо ви, Троян, зможете мені пояснити, чому раптово почали ламати ложки в їдальні,— сказав Михайло Іванович,— я вам буду дуже вдячний. Бо для мене це просто загадка.

— Перша сама зламалась, коли я спробував їсти нею котлету,— таки трохи знічений, пояснив Мирко.— Ну, а далі — якось так вийшло... Я їх склеїв, Михаиле Івановичу,— раптово зважився хлопець і виклав на стіл не менше двох десятків ложок. Можна було запрошувати гостей до обіду.

— Хм. І чим же ви ото їх клеїли? Може, мішали кару к із силікатним? — поцікавився Михайло Іванович. І десь там поза гнівом, поза невдоволенням немудрою витівкою учня на обличчі вчителя раптом з'явилась хитрувата лукавинка, і він подумав, що сам би, може, не здогадався так гарно й просто вирішити всю справу з ложками. Дітлахи, мабуть, цілим класом зносили ті ложки для Трояна.

— Якщо по правді, Михаиле Івановичу, то мені їх подарували,— признався Мирко.

— Бачите, Троян, скільки клопоту через ваше дітвацтво? А ви майже дорослий... Ну, що ж, підіть і віддайте цей скарб Марії Гнатівні. Й обов'язково попросіть вибачення. Я не сподівався, що ви до такого вибрику додумаєтесь. Мушу вам сказати, що ви ані трохи не схожі на вашу сестру.

"Вона ніколи не ламала ложок",— за своєю звичкою договорювати в думці чужі фрази, додав Мирко. Але цього разу він не вгадав, бо Михайло Іванович сказав зовсім інше:

— Хотів би я знати, на кого буде схожий наймолодший Троян?

— Не знаю, мабуть, на самого себе.

— Не так уже й погано — бути схожим на самого себе,— з роздумом вимовив Михайло Іванович і якось дивно глянув на хлопця. Мирко собі не повірив: директор, здається, усміхається? Але це тривало одну коротку мить, бо потім він сказав знову суворо:

— То йдіть уже, Троян, і не забудьте вибачитись.

Поки Мирко щиро каявся перед Марією Гнатів-ною і віддавав їй усі принесені ложки, купивши для закріплення миру триста грамів цукерок-горошку і частуючи ними Марію Гнатівну і всіх учасників операції "алюмінієва ложка", Михайло Іванович розповів про ці ложки Оксані Григорівні й порадив більше не дорікати хлопцеві за те, бо він уже говорив з Мирком досить серйозно.

— Знаєте, щось є у тому хлопцеві дуже привабливе. Поза тими його постійними вибриками і якоюсьневтримністю — щось у ньому є. Може, якраз ота невтримність. І хоч би не розгубив, не втратив... Якесь воно таке людське, таке хороше — не міститься в звичайних словах.

Михайло Іванович говорив неголосно, мовби сам до себе, і Оксана Григорівна не знала, чи відповідати йому щось, і думалося їй, ніби все те має якесь безпосереднє відношення до неї самої, ніби Михайло Іванович боїться, що вона не зуміє допомогти Трояну зберегти в собі те щось — живе і добре, і людське, що важко було наразі окреслити,— але, незважаючи на ту неокресленість, усе-таки воно було, втратити його Мирко не мав права, і вона мусила допомогти йому вирости, стати дорослим — і не позбутися дитячої доброти.

— Вибачте,— раптом похопився Михайло Іванович,— ви до мене з чимось прийшли?

— Так, я хотіла просити, щоб у суботу зал відкрили зранку, Михаиле Івановичу, бо ми ж влаштовуємо вечорниці і треба все підготувати.

— Пам'ятаю, знаю, Оксано Григорівно. Відважно ви все-таки вчинили з тими вечорницями — навчальний рік кінчається, екзамени за яких три тижні...

— Якраз тому і влаштовуємо вечорниці — потім було б пізно, а вони всі такі захоплені минулорічною поїздкою, що тепер тільки й мови про Канів. А на екзаменах не підведуть, побачите самі.

— Ну, я думаю, мені можна буде заглянути до вас, Оксано Григорівно? Не зіпсує вам настрою старий дідуган з бородою?

Про суботні вечорниці давно вже йшла мова, і сьомий "Б" давно до них готувався, і було багато охочих потрапити на ті вечорниці.

Минулого року вони їздили до Русова на відкриття пам'ятника Стефанику. Тоді не знали, з якого кінця почати, де роздобути грошей на подорож — окрім усього, мали переночувати в Коломиї, оглянути там музей народної творчості, Оксана Григорівна стільки про дива в музеї оповідала, що діти збирались туди, як у казку. Досконало знали маршрут, їхати мали через Галич, там хотіли зупинитися і оглянути місце старовинного замку. Сперечалися, з котрого боку лежатиме Бурштинське море, в якому році закладено замок в Галичі.

Запал їхній тішив Оксану Григорівну, вона сама була зацікавлена так само, як учні, і разом з ними вишукувала способу роздобути грошей на подорож. Поклали в скарбничку кількадесят карбованців, влаштувавши в школі платний концерт для батьків Напередодні Восьмого березня. Безголосі — й ті щосили підтягували, аби слухачі не скаржились, що хор співає слабенько. Потому надумали влаштувати лотерею. Заковика була тільки в одному — лотерейки легко понаписувати, навіть вималювати можна, але які виграші видавати? Оксана Григорівна сказала, що все мусить бути зроблене власними руками — інакше й ламаного шеляга не варто платити за виграш, не те що карбованця. Хлопці в майстерні робили маленькі ослінчики та дощечки для різання хліба — чим не виграш? І все ж це було щось не те, не зовсім те, чого хотілось захопленій ідеєю поїхати з дітьми до Русова Оксані Григорівні. Думка про вишивку прийшла надто пізно — мало хто з дівчаток умів гарно вишивати, роботи були не надто цікавими. Однак для початку принесли, хто що мав, бо часу на нові вишивки бракувало. Одне було добре в тому:

вирішили наступного року обов'язково організувати гурток вишивки, і тоді всі напевно будуть вдоволені виграшами, а людей збереться ще більше, бо кому ж не цікаво оглянути мистецькі роботи?

До Русова ж таки поїхали. Йшло так, як собі задумали: був Галич, а ще перед тим — удалині, як крізь імлу, Бурштин, а також минали Рогатин, і ночували в Коломиї, в готелі, і тільки одне псувало настрій — дощ. Падав і падав, небо сіре було й глухе зовсім — не чуло, як вони благали погоди; заболочені коломийські вулички, які чимось, хоч дуже віддалено, а все ж нагадували львівське передмістя, хляпалися й плюскалися, ноги у дітлахів геть-чисто промокли, та ніхто не хотів сидіти в приміщенні, всі попросили влаштувати для них екскурсію до коломийського музею, йти було зовсім недалеко, а музей був вартий того, щоб до нього добиратись навіть за тридев'ять земель.

Були там такі вишивки, така різьба й такі писанки, що уві сні побачиш — повіриш, що могло

приснитись таке диво, а наяву вгледиш — не повіриш. Дівчата мали охоту перемалювати всі візерунки, намагались запам'ятати барви, а вони плутались, від їх яскравості аж очі хотілось заплющити.

Вранці зійшло сонце. Воно тепліло, піднімалося все вище й вище, ставало над Русовом, Стефаників Русів ніби аж рожевів і, обігрітий сонцем, красувався поміж горами. Приїхали вони зовсім рано, йшли непросохлими ще дорогами до подвір'я Сте-фаникової хати і насторожено, з напругою роздивлялись і мовчали, бо ніби розучились говорити й галасувати. А, однак, незважаючи на те, що всі мовчали, Русів займався гомоном і переповнювався людьми, і важко було повірити, що може стільки люду прийняти й умістити. Купили собі значки з портретом Василя Стефаника. Такі самі могли бути й у Львові, але ж ці русівські, геть-чисто стефаниківські. І ще ледь поборовши складність його писання, відчували, що мусять піти далі, мусять пізнати до кінця.

Мирко запам'ятовував усе, що трапляло до зору? по зеленій майовій траві — білуваті й сірі плями; то вівці пасуться. Стікає краєм дороги струмок. Білі хати під чудними, ніколи перше не баченими дахами. Згори на Русів дивитися найкраще: село на пагорбах, а по хребтах, як би століттями втоптувані, дороги в світ, а поміж зеленими пагорбами — плями світлішої зелені, і м'яка поросль замаєних аж ніби прозорим листом дерев, і русівські хлопчаки, Миркові однолітки, святочно вбрані, і величезний, незліченний гурт людей на площі, і несподіваний, ні на що не схожий, тривожний і урочистий звук трембіти, котрий вдаряє просто в душу, поминаючи слух, і спадає полотно з пам'ятника, і вже просто в очі

Миркові дивиться Стефаник — ніби його одного побачив, йому одному щось має сказати. А може, то з кожним так діється, кожному так здається?

Криниця ще була, з котрої усі напилися чистої русівської води, таким дерев'яним черпаком зачерпували й напилися холодної води, а потому клали квіти до Стефаникової могили, а довкола на пагорбах ріс гай, молоді дерева садили, молодші вони були од Мирка, а перестоять не одне покоління, всі приймуться, бо на Стефаниковій землі саджені.

Цього літа намірялись відвідати Канів. Подорож ця ще дальша, отже, і клопоту більше. Звичайно, батьки обіцяли допомогти з коштами, але вирішили й самі дещо зробити.

Одна лотерея вже була. Розіграли картини Михася Петренка, котрі він сам малював, то були досить приємні пейзажі, Михасько любив малювати дерева, як Леся-Білка любила їх живий і зелений шелест. Ще було декілька інших гарних виграшів — альбом фотографій з їх шкільного життя, і колекція метеликів, котру великодушно віддав Юркові Литвину його старший брат, і колекція мінералів, зібраних кимось у Сердоліковій бухті біля Планерського. Виграшем, зрештою, могло стати все — аби над тим працювали самі школярі, бо Оксана Григорівна знову нещадно віддавала назад усі речі, роздобуті без труда.

З вечорницями припізнились трохи тому, що досі не був готовий найголовніший виграш — прегарний комплект, сукня й торбинка, над яким трудилась Леся-Білка з двома помічницями.

Окрім усього іншого, Оксана Григорівна підготувала літературну вікторину — справжнісінький екзамен для семикласників. Недарма ж на всіх поверхах висіли застережливі плакати: "До кінця навчального року залишилось... Зупинись і подумай!"

— Олександро Антонівно,— радо всміхаючись, сказала Оксана Григорівна,— запрошую вас на вечорниці в суботу. Ану ж, саме вам і пощастить виграти оту незвичайну сукню!

— Вечорниці? О, спасибі, буду обов'язково. Навіть якби не кликали — мусила б прийти, як завуч. Тільки я сподіваюсь, що ви запросите мене й на завтрашні батьківські збори. І ще одне: отой ненаписаний твір, той зовсім чистий зошит — чому там нема ваших коментарів, нема оцінки?

— Як же можна ставити оцінку за ненаписаний твір?

— А хіба вам досі не доводилось цього робити? Я допускаю: у вас можуть бути учні, яким ви симпатизуєте, але в даному випадку — це якась поблажливість, безхарактерність!

— Прошу, приходьте на збори, Олександро Антонівно,— мовила молода вчителька й пішла коридором.

...Додому вони знову зібралися йти втрьох.

— Підемо до автобуса? — запропонував за звичкою Мирко.

— Ні,— похитала головою Леся.— Мені чомусь не хочеться влаштовувати автобусну екскурсію... А знаєте, що я написала? Що батьки мої дуже хороші і я їх люблю, але мені хотілось би, щоб вони були

трохи іншими, ну, такими, як Миркові. Я вдома — як дитина. Зі мною ніхто не рахується, всі тільки повчають. А з Мирком — як з дорослим... Але тепер я не знаю, чи так і досі думаю. Віддала зошит — і зразу пошкодувала.

Мирко йшов насуплений. Он як написала Білка! А в мами очі заплакані. І та нічна розмова. Як це все поєднати з думкою людей про їх сім'ю?

Юрко Литвин мовчав. Мирко мав охоту запитати, чому він мовчить, але Юркове обличчя було якесь посмутніле, якесь таке очікувальне й безпорадне, що Мирко не зважився заговорити до друга.

— Я піду до "Мартина",— сказала Леся. Вони попрощались, і всі троє рушили — кожен у свій бік. Мирко ще озирнувся — ні, його ніхто не гукав, ніхто нічого не надумав говорити, ані Юрко, ані Леся, і тоді він перейшов через невеличкий скверик і подавея коротенькими провулками повз новий корпус політехнічного інституту, повз нову бібліотеку й старий собор Юра, вниз вулицею Міцкевича, попри пам'ятник Франкові, попри університет. Ішов поволеньки, :,ювби й не думаючи ні про що, а ноги самі вели його вулицями, ступали собі без його волі, і коли він опинився під брамою музичної школи і побачив величезну мідну ручку і почув гомін і звуки фортепіано, він зрозумів, що понад усе на світі йому хочеться зустріти дівчинку зі скрипкою. Мирко перейшов на протилежний бік вулиці і вдавав, ніби уважно розглядає вітрину і ніби збирається купити склянку газованої води — а сам крадькома позирав на широку браму з мідними ручками, звідти виходили дівчатка й хлопці зі скрипками і з нотними папками і ще з якимись інструментами в чорних футлярах, Миркові раптом страшно зробилось, що він може не впізнати дівчинку зі скрипкою, тоді був дощ, і на ній не було босоніжок, і волосся прилипло мокрими пасмами до скронь, а зараз все інакше, він може не впізнати її, і вона може взагалі не з'явитись зараз, і може так само не впізнати чи не запримітити його. І коли раптом він таки побачив дівчинку і скрипку, і на сонці аж блиснуло чорне, гладко зачесане волосся, Мирко на мить аж стерп, і тепер боявся

іншого: аби вона його не побачила, не впізнала, бо ж подумає, що він за курткою, що йому куртка потрібна і тому він чатує тут, біля музичної школи. Хлопець рвучко повернувся, йому хотілося кинутись геть, розштовхуючи всіх, заховатися десь — і ще більше хотілось піти вслід за дівчинкою, бачити її чорне волосся,, білу з червоними смужками сукню і білі босоніжки.

І тут йому на плече лягла чиясь легка рука.

— Троян, правда ж? Я не помилився?

Мирко звів очі. Біля нього стояв їх старий учитель малювання Каптурський. Цього року учитель вже був на пенсії, та й малювання в сьомому класі не викладали, і Мирко аж ніяк не сподівався зустрітися з Каптурський.

— В який бік ідеш, Троян?

Невизначено махнувши рукою уздовж вулиці, Мирко хотів уже прощатись, але учитель запропонував :

— Ходімо разом. Мені якраз по дорозі. Розкажи-но щось про школу, я вже з місяць не заходив — скучив, признатись...

Мирко не знав, що має казати, і йшов мовчки.

Йому згадалося, як одного разу завітав до них додому старий учитель малювання — було це ще в п'ятому класі — учитель мав при собі довгий список прізвищ, і мама подумала, що то хтось із виборчої дільниці, бо перше ніколи не зустрічалась з їхнім учителем малювання. Вони дражнили його "Каптурком", бо учитель мав прізвище Каптурський, а "Каптурок" вимовляти значно легше. Учитель носив старезний, мабуть, од нього самого старший портфель, у тому портфелі завжди лежало безліч книг, і діти дивувались, що можна так багато

читати. Мама запропонувала учителеві сісти, голос, у неї такий м'який і добрий, ніби вона хоче тим голосом прикрити кожного від усіх напастей, і учитель сів, і подивився у свій список:

— То тут мешкає Троян? А чому ви просите сідати, коли ще не знаєте, з чим я прийшов?

Мирко дивився на ту сцену спідлоба, він добре знав, чому прийшов —до них додому вчитель малювання: учора Мирко співав на малюванні, а коли учитель попросив припинити, Мирко встав і запевнив, що зараз урок співів, і він таки мусить співати.

— Прошу сказати, з чим прийшли, то я знатиму,— усміхнулась мама.

Мирко тим часом приглядався до учителевих рук, вони були вузькі й сухі, з малими, ледве не дитячими долонями, учитель Каптурський водив пальцем по списку, учителя обволікав мамин добрий і теплий голос, і в нього самого обличчя чомусь подобрішало, і він сказав:

— Я учитель вашого сина. Ви мене, звичайно, не знаєте, учителя малювання ніхто ніколи не знає, я вже на це нічого не зараджу — так воно чомусь ведеться, що з нами батьки не знайомляться, а буває, що ми знаємо душі своїх учнів дуже добре...

Учитель Каптурський, знявши врешті на мамине прохання плаща, пояснював, як можна пізнати людську душу з кількох штрихів, проведених на папері. Мирко не все розумів; учитель у його бік навіть не дивився, а говорив тільки з мамою, вона почастувала гостя кавою з тістечком, учитель поволі пив каву і довго притримував напій в роті, ніби хотів запам'ятати смак його, і врешті мовив:

— Але ж ви й досі, здається, не знаєте, з чим я прийшов. Бачите, я збирався вам сказати... Я збирався вам сказати, що художника з вашого сина не буде, отже, не карайте його за погані малюнки — ну, а душа в

нього добра, то видно навіть із тих незграбних і безнадійних спроб у малюванні. Ви його не карайте.

Зіщулений, знічений, Мирко боявся поворухнутись, йому здалося, що всередині обірвалося щось — так заболіло. Коли учитель Каптурський пішов, попрощавшись, мама запитала:

— Скажи тепер правду, що ти накоїв, сину...

Учитель і Мирко спинилися врешті біля під'їзду на вулиці Драгоманова. Вулиця п'ялась уперто вгору — і то лиш за тим, щоб з найвищого місця знову скотитися вділ. Будинки, здавалося, не були переконані, що врешті подужають цей пагорок і, натруджено сягаючи все вище й вище, спирались один на один.

— Ось тут я й живу,— сказав учитель. — Прошу, прошу, Мирку, заходь. Поговоримо ще яку хвильку, гаразд?

"Хіба ж ми досі про щось говорили?" — хотів запитати Мирко, але якось не стало відваги. Якщо учителеві здавалось, ніби вони вели розмову, нехай так буде.

Кімната, куди його завів учитель, виявилась геть уся завішана малюнками, картинами, графічними роботами.

На стелажах, поряд з книгами, стояли керамічні вироби, різьблені 'дерев'яні скриньки й простенькі, ліплені з пластиліну, фігурки.

Навіть Миркові, недосвідченому в мистецтві, видно було, що то все робили різні руки, і різну художню вартість мали роботи, але для учителя, мабуть, важило щось інше, бо він ставищ усе те однаково на виду, однаково старанно добираючи місце як для речей мистецьких і цікавих, так і для дитячих смішних малюнків.

— Оглянь собі, Мирцю, то моїх учнів роботи. Подобається?

Мирко прикипів поглядом до невеликого портрета. То був учитель Каптурський, правда, набагато молодший, аніж зараз, і відбивалося в його обличчі не тільки те, що бачив досі й помічав хлопець — ота якась доброта й настороженість — ні, була там заглиблена мудрість; таким напруженим і водночас мудрим поглядом дивились на Мирка очі учителя, що Миркові здалося: от зараз, мовчки і без слів, учитель відповідає на всі його сумніви й на його безпорадність перед світом і перед дрібницями, і робилося спокійно, аж затишно, і зовсім не боязко, що не все до дна буває чисте й прозоре. Може, треба розуміти причину закаламученості, аби позбутись того, вибачити, як учитель Каптурський вибачив йому тоді, коли він був ще майже дитиною?

— Це — автопортрет? — запитав Мирко, показуючи на полотно.

— Ні,— усміхнувся учитель.— Я сам себе так гарно не бачу, як побачив мене автор цього портрета. Це теж робота мого учня. Я б собі дозволив сказати — найкращого учня. З мене художник зовсім невдалий, а учитель, видать, не дуже й кепський, коли ось такого зумів навчити, як ти гадаєш? — і вчитель засміявся дрібненько, майже по-хлоп'ячому, втішений такою бесідою з учнем.

— Оце все,— Мирко обвів кімнату широким рухом,— оце все роботи ваших учнів?

— Так. їхні роботи. І їхні дарунки... Бачиш, як воно діється... Кожен робить те і стільки, скільки вміє і може. Робили, аж поки я вже знав: більше й краще не можуть.

— І... І ви ніколи не помилялися? — чомусь захрипнувши, спитав Мирко.

— Хм. Помилявся. І не раз. Сказати не можу, як радів, коли Помилявся. Такі помилки —■ то для вчителя радість і смуток водночас. Радієш, що учень може більше, аніж ти думав, а смутишся, бо сумнів

приходить: чи добрий ти учитель, коли не розпізнав, як належиться, своїх учнів, не допоміг їм розкритись до кінця.

— Ви... ви...

— Що ти мав сказати?

— Нічого, ні. Я собі так...

Ішов Мирко від учителя ніби чимось потішений і заспокоєний, хоча ані слівця не сказав йому про

свої клопоти.

Батько відчинив Миркові двері ще раніше, аніж той встиг натиснути на кнопку дзвінка.

— Я, галайстрику, твої кроки ще з вулиці чув. Ходиш, як цілий полк солдатів. Яку оцінку приніс сьогодні?

— А не Питали. Їсти хочеться. Що мама казала брати?

— Ходи, подивимось.

Переходячи через кімнату, Мирко раптом запримітив у кутку якийсь незвичний, бо зовсім новий у хаті, предмет. Приглянувшись пильно, зрозумів: акваріум. Великий, саме такий, як йому давно хотілось

мати.

А — рибки? Запитати батька — чи не питати, сам скаже? Бо то якось так відразу...

Тоненько попискуючи, дав про себе знати Хома Денисович, Мирко витяг його з ящика, щоб хом'ячок трохи побігав.

Але Хома Денисович не мав наміру бігати. Умостившись на Мирковій долоні, він звівся на задні лапки й швидко-швидко став щось жувати. Щоки в нього були кругленькі, аж тугі. Запасся, мабуть, харчами на довгий час. Може, збирався вирушати кудись у дальні мандри?

— Ну то як тобі акваріум — сподобався? — запитав тато.— Ти ж бачив, галайстрику, правда?

— Так, дякую, татку. А... а...

— "А... а..."— передражнив батько.— Це в перекладі людською мовою означає: який же акваріум без риб? Так? Коли хочеш знати, твої риби плавають зараз в іншому акваріумі. Бачиш, така історія вийшла. Зайшов я в зоомагазин — вибираю рибок, оті мені сподобались страшенно... та як вони там звуться по-вченому — нагадай... з хвостиками подовгастими... аж тут заходить малий такий, ледве від землі звівся, ну чисто як наш Куцик, простягає літровий слоїк і кільканадцять жовтих монеток і просить, щоб йому риб на ті гроші дали. Продавець, бач, гніватися надумав: ти, каже, вчора вже приходив, я тобі вже казав, що тих грошей на рибу не вистачить. Ну, то так і вийшло, що я тому шпиндикові купив риб. А він на мене так з-під ока гостро дивиться, дивиться, а потому свої мідяки простягає: візьміть, каже, дядечку, решту... Що ти з ним зробиш! Сміятися годі було, і не брати не можна — образиться ж, таке пишне, а очі, як шпильки, і слоїк до себе міцно при тискає.

Дивився Мирко пильно на батька, і слухав, і чудувався: як же воно все у людини дивно докупи склеюється, як усе разом тримається — міг тато купити рибок тому малюкові, і міг маму чимось образити, і була то, мабуть, гірка образа, бо мама ніколи довго ні на кого гніву не має, а от же й досі вдома миру нема, це видно з усього,— то як же все так

тримається цілості в людині, одне при другім уживається?

Уже кінчаючи обідати, переповівши батькові про несподіваний візит до учителя Каптурського, хлопець згадав:

— Завтра у нас збори. Ти ввечері на лінії — чи вдома?

П'ятниця, або ж батьківські збори, а також історія з маленьким і дуже симпатичним чоловічком, на ймення Чуки-Мікі

Клас виглядав дивним, і аж ніби меншим від того, що за партами сиділи дорослі. Сиділося не дуже зручно і було трохи ніяково, в усякому разі, отаку ніяковість завжди відчувала Галина Петрівна, Миркова мати, коли приходила на батьківські збори до школи. Простіше зайти до учительської, зустрітися

з учителем, розпитати про сина — у класі ж, за партою, помимо власної волі завжди поверталася з легеньким і тихим сумом до тих часів, коли сама була школяркою, маленькою дівчинкою у коричневій сукні з білим комірцем. Приглушений гамір школи, звуки дзвінка, чорна дошка з незатертими фразами й шматочками слів чи формул, чорнильні плями на парті — отой одвічний, кожен раз новий, і кожен раз однаковий настрій, знайомий з дитинства кожному, обов'язково вправляв у задуму.

Школа її була давня, розташована у старому будинку, невелика й тісна, класи нагадували соти у стільникові, і густо стояли маленькі чорні, випо-лірувані десятками ліктів, парти. Війна перервала навчання — і, здавалось, затерла у дитячій пам'яті все, що стосувалося підручників, правил і звичайної дитячої потреби знати. Учителям^ після війни доводилось обережно звідуватися, що залишилося в свідомості з того давнього, спокійного і потрібного. І раптом виявлялося, що пам'ятають майже все: спалахувала, повернена звичною обстановкою, дитяча зацікавленість, на змарнілих обличчях з'являлась

зосередженість — не та сувора, сумна зосередженість, печать котрої діти носили всю війну — а зосередженість щаслива, якась мирна й освітлена задоволенням.

Галина Петрівна озиралась на своїх сусідів за партами, схотілось проникнути і в їхні думки, переконатися, що кожного клас повертає в дитинство, кожному згадується власна школа і учитель, котрого, може, й не упізнав би зараз, випадково побачивши на вулиці, бо пам'ятаєш його ще молодим. А вже ж і ти тільки віддалено нагадуєш оту маленьку дівчинку в коричневій сукні з білим комірцем, і вже у дітях, нехай по-своєму, а все ж подібно, повторюється все твоє. Ось тут, за цією партою щодень сидить Мирно. Як сприймає він свій клас і слова учителя і яким йому бачиться світ, котрий розкривається тут? Ніби усе знаєш про своїх дітей, ніби до дрібниць зрозумів їх, бачиш їх душу і характер так, як і їх рідні, милі обличчя, а все-таки — чи все знаєш? Чи до кінця можеш заглибитись у ту таїну, у те сокровення їхнє? Чи могло спасти на думку матері Юрка Литвина, що син її раптом зважиться добиратись по вузенькому карнизу на висоті третього поверху до вікна кімнати, бо там, у тій кімнаті, плаче, аж заходиться від плачу, трирічний малюк, замкнений і полишений випадково сам на себе? Галині Петрівні було страшно тоді від самої лише, уривками витягненої з сина, цієї історії, а водночас гірко, що то вчинив Юрко, а не Мирослав, що не йому спало на думку першому безрозсудне, неймовірне рішення. Може, Мирко подумав про це на секунду пізніше, подумав — але все-таки пізніше. Галина Петрівна пам'ятала, яким пригніченим, аж потемнілим було тоді Миркове обличчя, мабуть, він і сам розумів, що не повинен був дозволити другові робити таке, бо коли вже й мусив хто зважуватись і ризикувати — то лише він, Мирко. І було їй легше від того, що син зрозумів і усвідомив це. Галина Петрівна тоді відразу попросила чоловіка повитягати з дверей у кімнатах усі старезні, але напрочуд міцні англійські замки, щоб ніколи більше не повторилася подібна ситуація — але справа ж не в англійських замках, зовнішні деталі могли бути іншими, а ситуація — подібною, і матері дуже хотілось, аби син умів вирішувати відразу, коли життя дає на роздуми якусь малу хвилинку.

Увійшла мати Литвина, привіталась і сіла поряд з Галиною Петрівною. Була вона вже сива, і погляд

її спокійних ласкавих очей, той аж до дна сповнених добротою, міг, мабуть, кожному повернути і втрачений спокій, і якусь упевненість у самому собі, у своїй силі. Знайомі вони вже віддавна, старший син Литвинів учився разом з Христиною — та скільки це років минуло, відколи вони знайомі? Невже дванадцять? Так, майже дванадцять років, і в тих дванадцяти роках — їхні діти, і вони ніби кожен раз повертали батькам незатертий спогад про далеке дитинство, до котрого тільки спогадом і можна досягнути.

Обидві вчительки вже також були в класі, перечікували кілька хвилин, поки всі зберуться. Батьки не дивувались присутності завуча: Оксана Григорівна не раз запрошувала на збори учителів.

— Дозволите, я почну? — звернулась класний керівник до завуча.

— Прошу.

...Оксана Григорівна говорила про успішність — навчальний рік незабаром кінчається, треба, щоб батьки допомогли дітям у підготовці до екзаменів, може, хтось би просив спеціальних консультацій з окремих предметів — будь ласка, вона особисто готова залишатись після уроків, і Олександра Антонівна — також. Це були вже звичайні батьківські збори, схожі на всі інші, батьки просили дозволу подивитись класний журнал, хтось невдоволено признався, що син про двійку не сказав ані слова.

— Вимагайте, щоб вони вам подавали щоденники, то ж такі премудрі голови! П'ятіркою разів десять похваляться, а двійку в небуття пустять...

...За якийсь час так само, як усі батьки, Олександра Антонівна увійде в свій дім. Удома їй від порога впаде в око охайно складений одяг доньки, рівненько поставлені на місці черевики. Ліда давно звикла залишатись удома сама — тато й мама часто виходили до бібліотеки, а то до кіно — зрештою, Ліда не знала, куди йдуть мама з татом, вони їй про це не казали, а лиш наказували поводитись чемно й тихо, своєчасно лягати до ліжка — от, коли стрілки годинника стануть на цій і на цій цифрі — Ліда лягала спати, а перед тим бавилась іграшками, переглядала книжки, один раз спробувала намалювати на простирадлі величезну картину — квіти і дівчинку з кісками, малювала чорнилом, фіолетовим, виглядало все так гарно, але мама чомусь не була задоволена. І дуже гнівалась. Мама не кричала, вона говорила тихо, але від того слова звучали ще дошкульніше, і дівчинка ніколи не зважувалась відтоді розмальовувати простирадла.

Сьогодні Олександрі Антонівні почулось, ніби донька з кимось розмовляє. Голосок її звучав ласкаво, спокійно, в ньому були незвичні для матері інтонації. Дуже виразно вимовлені слова і ласкавість творили навіть враження, що дівчинка набагато старша, ніж було це насправді.

— Допоможи мені, добре? Ось так, так! Дай мені олівця — я спробую так намалювати, як ти. Сонце зелене — зелене, правда? Коли я дивлюсь на сонце, воно зелене. Ти бачив, де живе місяць? Там, на самому краєчку землі. У нього хатка кругла-кругла, він туди вкочується,, як копійка. Вітер живе під корчем.

— Лідочко, з ким ти розмовляєш?

Дівчинка з несподіванки здригнулась, бо не почула, як увійшла мама. Ліда лежала на килимчику, перед нею був розкладений папір, висипались з коробки олівці — а більше нічого мати не запримітила.

— Я? Ні з ким. Я — не говорю,— відповіла дівчинка, підвівшись із килимка. Зростом була вона крихітна, вузькоплеча й делікатна, трохи навскіс розставлені очі виглядали вузькими й темними.

— Але ж я чула, Лідочко!

— Ні, мамо, то я просто олівці розкладала. Я мовчала,— трохи зачудовано відповіла мала, ніби й сама не була переконана, говорила вона чи ні.

Олександра Антонівна більше ні про що не випитувала доньку.

Коли мати вийшла в іншу кімнату, мала знову сказала пошепки:

— Ти що — боїшся? Ти боїшся, так?

Вона уявила собі дуже чітко й виразно: ось маленький, бородатий чоловічок, на ймення Чуки-Мікі, поволеньки, тихцем пробирається до свого місця за пічкою. То якраз був найкращий захисток для маленького чоловічка, який звався Чуки-Мікі. Чоловічка та ім'я для нього Ліда вигадала сама одного вечора, коли вдома нікого не було й тільки смуток і тіні сновигали з кутка в куток; ляльки й іграшки, хоч які гарні, не рятували від самотності. Ліда зазирнула за піч — їй здалось, ніби там щось зашаруділо. Зазирнула й сказала:

— Виходь, виходь, не бійся. Я знаю, хто ти. Ти Чуки-Мікі.

І він з'явився — наче гном із давно знайомої казки. Вбраний у червону курточку й сірі штанці, він мав довжелезну бороду, аж поза коліна, а міг уміститись на Лідиній долоні.

Досі він також був самотній, бо дуже боявся великого світу і дорослих людей, тому не зважувався вийти зі свого темного закапелка навіть уночі.

Удвох їм було добре. Удвох вони нічого не боялися, Чуки-Мікі знав безліч незвичайних історій і годинами переповідав їх дівчинці. Олександра Антонівна думала, що дочка залишається вдома сама, вона була переконана, що її дитина росте самостійною і з твердим характером, бо Ліда ніколи й ні на що не скаржилася і не нарікала. Насправді ж усе було не так. Ліда не залишалася сама —з нею завжди, в будь-яку хвилину, був Чуки-Мікі, якому можна все сказати й навіть поскаржитись.* Він вислуховував кожну скаргу дуже уважно і крихітними пальцями гладив Лідину долоню, було трохи лоскотно, але вона не віднімала руки. Олександра Антонівна готувала вечерю — десь незабаром мав повернутися чоловік, треба було нагадати Ліді, щоб як слід помилась перед сном, а потому готуватись до завтрашнього уроку з геометрії в сьомому класі, до уроків з алгебри у дев'ятому, перевіряти зошити, а, окрім того, випрати дещо.

Робити ж нічого не хотілось, якось руки байдуже опали й незрозумілий настрій, котрий раніше завжди вміла відігнати й перебороти, не полишав її.

— То з ким все-таки розмовляла ти, Лідочко?

— Я... я просто так, мамочко,— відповіла мала й зиркнула за піч, аби переконатись, що Чуки-Мік" вже дійшов до свого місця.

Перехопивши той погляд, Олександра Антонівна зрештою не побачила нічого, окрім гарної кахляної печі. І було Олександрі Антонівні того вечора сумно й прикро. Може, маленький Чуки-Мікі міг би розрадити і її, та вона не вміла прикликати до себе того доброго й чудного чоловічка. Зрештою, вона й не здогадувалась, що Чуки-Мікі може існувати на світі.

Субота, або ж про вечорниці у школі, про несподівану, але приємну зустріч і останню (за цей тиждень) Миркову зухвалу витівку, котру він, на щастя, не встиг учинити

Напередодні ввечері мама нічого не розповіла про шкільні батьківські збори, але з її обличчя Мирко прочитав, що не дуже ним вдоволена. Довелось пояснювати, чому досі не виправлена трійка з алгебри, і що то за алюмінієві ложки, про які знала вся школа, а мати не знала. Одним словом, балачка була, як завжди після зборів.

Згодом, коли Мирко повернувся від товариша — ходив довідатись, що вчити з геометрії, бо сам забув записати — батько спитав:

— Чули ви вже про Луна-Парк? Кажуть, що цікаво, пропоную піти в неділю, як ви — пристаєте на це?

Мирко пильно дивився на матір. Акваріум і рибки— з цим вона погодилась, а от Луна-Парк? Що
вона скаже?

— Побачимо,— сказала мама, і в голосі її було щось, від чого Миркові вперше від часу тої випадково почутої нічної розмови одлягло від серця. Мамин голос був м'якший, тепліший, а десь там, може, ще не на обличчі, не на губах, ще поза ними десь, але вже народжувалась усмішка, уже ось-ось мала з'явитись, і хлопцеві одлягло від серця, так, ніби хто перед тим був надумав зв'язати Мирка, а тепер трохи, ще не до кінця, але трохи вже послабив вузол.

— Завтра у нас вечорниці. Ласкаво просимо,— вклонився він жартома.— Будуть пісні, а також лотерея, так що раджу взяти з собою хоча б карбованця. За карбованець зможете виграти навіть вишивану сукню з вишиваною торбинкою. Запевняю, що буде не гірше, ніж у Луна-Парку, в нас подаватимуть вареники зі сметаною, уф! — аж передихнув Мирко, виголосивши усе це, й сам собі поплескав у долоні.

— Як не щастить, то таки не щастить,— з жалем поскаржився тато. — Не зможу я завтра їсти вареники зі сметаною, бо заступаю одного хворого колегу. Може, наша Христя в намисті зготує таткові вареників?

— і батько з доброю лукавинкою підморгнув доньці. Але Христина все ще не мала охоти до жартів і тільки губою сіпнула:

— Доброго сиру нема на вареники.

— Дуже ти гонорова, Христко, пані масненька,— тихцем пробурмотів Мирко, вже йому той лихий настрій вдома важко було зносити, весь час аж муляло й докучало все і боліло — ті мамині сльози, і татові запопадливі погляди й слівця до нього й до Христини, хоча ж він, Мирко, ніби й не знав нічого, принаймні мусив удавати, що не знає, бо ані мама, ані тато ще не вважали його настільки дорослим, аби втаємничувати у свої справи. А насправді — хтозна, може, коли б сказали, то він би вже досі знайшов вихід із становища, і всі б давно помирились і вибачили одне одному та й забули б, з чого почалася сварка. Принаймні в нього самого так завжди бувало — хіба ж раз вони сварились і мирилися з Тодоськом, Христкою чи навіть з Юрком Литвином? От хіба що... хіба що причина до сварки у мами з татом якась особлива. Якась зовсім лиш дорослим знана, бо ж ті дорослі уміють будь-яку справу, навіть дрібну й нікчемну, обернути величезною проблемою, з такого боку на неї глянути, що біле чорним зробиться. У тому, здавалось Миркові, і полягала різниця між дорослими й дітьми — дорослі дивляться на все завжди серйозно, скрізь їм ввижається усяка небезпека. Нема щоб покішти з усього трохи й розважити тим самого себе.

Пишні вдалися вечорниці. Гостей при порозі вітали господині — були то Леся й Оля Петляк. Низько кланялись дівчатка і при тому притримували коралі, аби не подзвонювали. Зал був замаєний свіжою зеленню. Столи були вкриті білими настільниками, на них стояли жовтаві полумиски з варениками у сметані, і було ж тих варенико в стільки, що матері дивувались: і хто ото ліпив, невже їхні доні, бо ж удома щось не дуже охоче бралися готувати вареники? От їсти — то інша річ!

Щось таке зворушливе було в тому, як діти стрічали старших — учителів і батьків, які прийшли на вечорниці, що годі було втриматись

од усмішок і похвал, а господарі приймали й те й друге з гідністю й повалено, як належить добрим господарям, котрі знають, звичайно, собі ціну, але понад усе ставлять гостинність і понад усе шанують тих, хто з добрим серцем і веселим настроєм переступає поріг їхнього дому.

Оксану Григорівну, як завжди, годі було відрізнити з першого погляду від школярки, вона губилась у розгуканому, розбурханому й збудженому гурті своїх учнів і гостей і сміялась не менш весело, аніж вони самі. Десь поміж тими жартами й сміхом не боялась затратити власний авторитет, не боялась втішатися втіхою своїх не завжди сумирних і слухняних вихованців.

Навіть Олександра Антонівна, несподівано для себе, перейнялася загальним настроєм.

Якраз тоді, коли було з'їдено останній вареник — його пощастило виловити Олі Петляк, вона жувала вареник під загальний сміх, і кожен намагався присмачити "останній" вареник жартом,— якраз у той момент Мирко побачив дівчинку зі скрипкою.

Дівчинка стояла біля порога, ніхто не помічав її, а вона роззиралася по залюдненому залі, ніби вперто сподівалася знайти серед багатьох людей саме того, кого хотіла знайти.

Мирко очам своїм не вірив — отак як стояв, уздрівши дівчинку зі скрипкою, так і завмер, чекаючи, що буде далі, та думаючи, що, може, вона йому привиділась.

І тоді трапилась ще одна дивина: до дівчинки зі скрипкою підійшла швиденько Оксана Григорівна й з докором сказала:

— Ти ще пізніше не могла б з'явитися?

Мирко не чув ані тих слів, ані тону, але досить йому було побачити вираз обличчя учительки, щоб відразу зрозуміти: дівчинка зі скрипкою— її сестра.

Ще б Миркові не знати того виразу! Старші сестри, мабуть, завжди так розмовляють з молодшими, Христина принаймні розмовляла саме так.

Потому Оксана Григорівна й дівчинка зі скрипкою підійшли до гурту, і Мирко вже знав, що не помилився, бо учителька так і сказала:

— Маєте нову товаришку. Познайомтесь і прийміть до гурту. Це моя сестра. Вареників, звичайно, вона вже не їстиме, бо запізнилась, а спробувати щастя в лотереї, мабуть, ще зможе.

Дівчинка зі скрипкою простягала до всіх вузеньку руку й казала:

— Марта, Марта, Марта,— а потому вже тільки руку простягала, бо бажаючих познайомитись було так багато, що вона втомилась називати своє ім'я.

Мирко врешті зважився і теж простяг руку:

— Мирослав,— сказав він і подумав: "Впізнає чи ні?"

— Ой, мамо,— сказала дівчинка й засміялась,— нарешті ти знайшовся! А знаєш, я вже думала, чи не почепити на всіх перехрестях оголошення: "Хто знає, де живе чи в якій школі вчиться хлопець з їжакуватою чуприною, який не розкисає під дощем..." Цікаво, чи хтось би здогадався, що це ти?

Дівчинка говорила вільно, весело, зовсім так, як Оксана Григорівна, видно було, що вона переймав від старшої сестри і рухи, й інтонації, і навіть брова в неї здригається, коли вона сміється, зовсім так само, як в

Оксани Григорівни, і тут Мирко прийшов до думки, яка досі чомусь ніколи не з'являлась. Учитель має ще своє життя помимо школи. Ясна річ, це так просто й зрозуміло. Учитель — це не тільки клас, уроки, школа. Він повинен бути і вдома господарем, той учитель, і Оксана Григорівна не тільки читає книжки, не тільки сидить з ними до пізнього вечора в класі, готуючись до вечорниць, не тільки мусить пам'ятати про оцінки, і про поведінку, і про зошити — є ще дім, де треба мити посуд, де треба також ліпити вареники, треба зазирнути в щоденник брата, сестри чи сина — адже Христина заглядає, та ще й мораль вичитує. Ох яку казань вичитує! То як же Оксана Григорівна? Ой мамо,— ледве що не голосно вимовив хлопець,— і... і Олександра Антонівна?

Усе те майнуло майже блискавично й згасло — Мирко не мав часу на довгі роздуми про такі справи премудрі й поважні, бо веселі вечорниці ще не кінчались. А може, було так тому, що майже поруч стояла дівчинка зі скрипкою, він пам'ятав про неї весь час, йому упродовж тих кількох тижнів справляло задоволення оповідати безліч разів про зливу, котру він переходив убрід, і хоча в тих оповіданнях ніколи не йшлося про дівчинку зі скрипкою, він все одно бачив, як вона біжить під дощем, як лежать на чолі в неї пасма чорного волосся і як вона переступає босими ногами на холодній камінній плиті біля під'їзду музичної школи, тримаючи скрипку й босоніжки в руках. І було майже неймовірним, дивовижним було, що вона ось тут, поряд, і можна її покликати на ймення: "Марто, добрий вечір!"

Виходили один за одним убрані в одяг літературних героїв семикласники, і з одягу треба було впізнати, з яких вони книг. Декотрі читали напам'ять текст — і треба було сказати, чи той текст справді належить їм говорити, а чи то слова з іншого твору, іншого автора — і належать іншому героєві.

Найбільше сподобався всім Юрко Литвин. Одягнений у солдатську гімнастерку й пілотку з зіркою, він читав Малишкового "Прометея", і зовсім угамувалися всі, наче постаршали на мить семикласники, коли Юрко без пафосу, без того фальшивого декламаторського надриву, який

ніколи нікого не хвилює,— коли Юрко, ступивши крок уперед, як і герой, поволі, але рішуче вимовив: "Стріляй! Розвідник я. Солдат". Здалося, Юрко також брав на себе велику сміливість і любов, котра змусила до тих слів молодого бійця.

У шкільному радіовузлі трудився Василь Середа: він змінював пластинку за пластинкою, і музика не змовкала майже.

Лотерейні квитки розкупили миттю. Уже лаштувалася черга за виграшами. Члени спеціальної комісії (вони самі себе так назвали) повинні були перевіряти номери квитків.

Звичайно, найбільше було охочих виграти сукню — модно пошиту, з білого тонкого полотна, з оздобленим вишивкою подолом — ще й гарна торбинка до того.

Мирко відчував у собі знову той настрій, що змушував його до відчайдушних вчинків. Вселилося в тебе бісеня — й годі його позбутись. Не дасть тобі спокою, поки не зробиш те, що надумав.

Лотерейні білети ще збирались тільки продавати, а він уже знав, що мусить учинити, як собі надумав. Він розумів, що не варто, навіть не годиться, недобре так робити — а таки зробить, хоч і буде каятись потому.

Тихцем пройшов Мирко поза спинами членів спеціальної комісії і взнав номер, під яким розігрувалася сукня: 15. Хм, п'ятнадцять. Навряд чи йому пощастить і він витягне саме цей номер, та, однак... Ну, а як ні? Зробити все дуже просто: лотерейні квитки — всього лиш папірці з номерками. Отже, на зворотній стороні будь-якого написати червоним — так, номерки писані червоним — написати "15", узяти виграну сукню — і віддати її дівчинці зі скрипкою. Він підійде, як лицар, припаде на одне коліно, аби все виглядало ще веселіше, і простягне їй сукню. Він уже бачив, як вона засміється, як радітиме з такого подарунка,— і нехай

потому він сам до себе скрушно киватиме головою і докорятиме найзлішими словами, але ж він таки це зробить. Що п'ятнадцятий номер мусить все одно хтось витягнути — про це Мирко не думав. Рука його аж тремтіла, коли він, пробившись крізь гурт, перший брав квиток і платив гроші. Так само тремтіла його рука, коли він розвивав згорнутий трубочкою папірець. П'ятий! Майже пощастило! Дописати мізерну паличку — і сукня в його руках! Десь би дістати олівця, ага, є в кишені кулькова ручка. Миркова мати розмовляла якраз з Михайлом Івановичем і поглядала при цьому на Мирка, мама всміхалася чомусь, і Мирко мусив стати з тим папірцем у чергу, не міг же він ховатись по закутках, коли мати дивиться отак — пильно й з усмішкою. Черга довга, ще можна якось встигнути, але як? Відходять з черги зі своїми виграшами дорослі й діти, і хтось уже пропонує заміну. "Пощо мені серветка,— доводить і переконує хлоп'ячий підбасок,— дай мені краватку, а я тобі цю серветку!"

Але Мирко ловить лише обірвані згуки слів, він ні до чого не приглядається з увагою, нічого не запам'ятовує надовго. Його думки зайняті зараз тільки одним.

Попереду в черзі — всього лише кілька чоловік розділяють їх — Марта, скрипку вона десь поклала, і зараз без скрипки виглядає якоюсь обеззброєною, зовсім маленькою, достоту Куцик на березі моря, увечері, коли нікого нема, коли тільки берег, море, гомін хвиль і голос Куцика:

— Мирку, будь тут!

Зовсім як Тодосько, якого треба від усього оберігати й захищати.

Волосся в неї сьогодні не пасмами — пухнасте, блищить, і коли б до нього доторкнутись, то, мабуть, руці було б лоскотно й приємно.

Мама все ще дивилася — ну як тут вийдеш із черги? Як взагалі що зробиш, коли раптом Марта озирається?

Мирко бачить, як миттю ворухнулися її губи в усмішці, і всміхається вона, річ ясна, саме йому, Миркові, бо ж кому б ще іншому?

Невже так нічого й не вийде? В Мирка долоні аж холодніють.

Марта вже подає свій квиток, член спеціальної комісії читає номер, виписаний на тому квиткові, дуже уважно й пильно читає, ніби не вірить своїм очам, і раптом Мирко бачить, як у руках Мартиних опиняється сукня! Та сама вишивана сукня — і аж тільки тепер він усвідомлює, що збирався вчинити. І що було б, якби написав, якби стояв попереду Марти.

Йому аж моторошно робиться від самої думки про те, що було б, якби ті всі "якби" обернулись дійсністю.

Довкола Марти — цілий гурт. Самі дівчиська. Не підійдеш навіть.

Ну й нехай, нехай не пощастило йому віддати Марті сукню — все одно вона в неї.

Дівчиська кудись ідуть, і Марта з ними, вона всміхається, і Мирко мимоволі також усміхається, з полегшенням і з радістю обіцяє в душі: "Відтепер таки буду людиною, от побачиш, буду людиною".

Важко сказати, до кого він звертається з отим "от побачиш", але обіцянка його звучить щиро й урочисто, і тим урочистіше, що ніхто, крім Мирка, її не чує.

"Я роздобуду для неї ведмежа... Я подарую. їй Хому Денисовича",— раптом у пориві розкаяння вирішує хлопець, і ця власна великодушність і готовність розлучитися навіть з хом'ячком повертають Миркові погідний настрій і самоповагу.

Марта з'являється в новій сукні, сукня наче саме для неї шита і дуже личить їй, принаймні Мирко переконаний в цьому, і він не важиться підійти ближче, такою світлою, незвичайною й дивною здається йому дівчинка в білій сукні, і він без міри радий, бо не зробив того, що замірявся. Як би це по-блазен-ському виглядало — на одне коліно і простягати сукню, аби всі бачили! Та й взагалі — що б на все те сказала Марта?

Марту просять грати, вона бере до рук скрипку, стає зовсім тихо, мовби дівчинка зосталася в залі сама зі своєю скрипкою, її чорні очі такі самоза-глиблені й таємничі, що Мирко до решти й надовго втрачає всю свою відвагу й не насмілюється дивитися на дівчинку, він тільки слухає і знову прига-

дує дощ, зухвалий дощ пригадує він, оту неприкаяну зливу.

Щось у ньому сповнене превеликої і ясної радості, аж захлинається щось у ньому від радості; може, оте безіменне у цім — це і є душа, про котру говорив колись учитель Каптурський?

Неділя, або ж про веселі розваги в Луна-Парку, про смачне морозиво в кафе, котре називається "Старий Львів", і про синіх скрипалів із синіми скрипками, котрі своєю музикою відганяють усі печалі

Луна-Парк розташувався на зеленому пагорбі, дерева кудись ніби відступили, гостинно даючи місце кольоровим наметам, яскравим, барвистим, наче метелики на лузі, каруселям і кіоскам, невеликим вагончикам, де жили господарі й артисти з ЛунаПарку, фокусники й механіки, касири й сторожі — важко було розібратися, хто з них яку роль виконував, оскільки більшість виступали відразу в усіх ролях. Помежи тими вагончиками бігали, галасуючи й не боячись ані ранкової прохолоди, ані сердитих часом окриків старших, босоніж, такі ж барвисті й колоритні, як усе довкола, дітлахи. їм заздрили юні відвідувачі Луна-Парку, бо ті дітлахи мандрували з Луна-Парком від

міста до міста, ночували в чарівних вагончиках, могли цілоденно жувати солодкувато-тягучу гумку, допомагали старшим ладнати все до початку роботи в таємничій "кімнаті страхів", укладати іграшки-мішені в кіосках, бовта-тися у мильній воді, де їхні матері прали білизну, яку потому розвішували на шнурках, натягнутих поміж червоними й зелено-жовтими вагончиками. Було в тому всьому щось трохи циганського, загадкового, звабливого й незвичайного, і, мабуть, не одному хлопчакові сяйнула думка: а що, коли б отак потім, коли цей напівфантастичний, прекрасний та-бір-цирк збиратиметься в дальшу дорогу, коли складуть усі помости, усі намети й полотнища з закличними назвами й смішними, розмальованими фізіономіями клоунів і коломбін — чи не можна б тоді десь, якось, непомітно, тихцем — за ними, у той вагончик, помежи ті чудові, шелестячі намети?

Місто втішалося яснотою весняного ранку, просвітлені сонячними променями стіни й тротуари ніби самі випромінювали тепло, цеглястий старий корпус політехнічного інституту набирався аж гарячим жаром і виплескував той жар на зеленкувато-сірі стовбури дерев, густо порослих за ґратчастою огорожею, листя бризкало зеленим світлом, тіні ворушилися на асфальтованих доріжках, вітрини зблискували жовтуватими плямами, червоні трамваї спалахували і пригасали раптом, втрапляючи в затінок, було не душно, ясно, легко, прозоро, дівчинка в голубій сукні несла букетик ще голубіших квітів, чорно-сині крила бистрих ластівок несподівано впліталися в ту безконечність барв і відтінків, і строгість їх убрання ще чіткіше підкреслювала невтримну, густу синяву неба; білими плямами застигало молоко в пляшках під магазинами, спливали в широченні віконниці хлібних магазинів жовті, сіруваті, темно-коричневі хлібини, тьмяно прочинялися в глибокі коридори вузькі брами будинків, і все те не розсипалося, не само по собі жило, а трималося міцно й чіпко разом, годі було собі уявити вулицю без якоїсь із цих деталей, без синіх ластівок і білого молока, без тугих ниток електропроводів і майстерної кладки старих бруківок. Може, все те єднали докупи голоси, звуки, вони мережалися густою сіткою, вони прикривали собою все довкола, ніби ловили рибу в ятери, а риба тріпотіла, мерехтіла, випручувалася і звивалася без утоми.

Величезний сіруватий дог повагом і гордовито крокує біля свого господаря, і Тодосько, котрий, мабуть, не сягає рівного з тим гігантом зросту, видирає долоньку з Ниркової руки й кидається знайомитись з догом.

Старший брат ледве утримує його від того не дуже безпечного знайомства.

Вони всі разом ідуть до Луна-Парку. Мама, тато, Христина, Мирко й Тодосько. Мирко ще не зовсім певен у тому, що від нічної розмови не залишилось уже ані сліду, він бачить підтвердження своїх сумнівів: Христинин тривожний погляд спідлоба і її не дуже терплячі відповіді на безконечні, як завжди, питання Тодоська. І все-таки вони всією сім'єю вибралися до Луна-Парку.

У Миркові живе й пульсує ще вчорашній святоч-> ний настрій, теплий ранок обгортає його хвилями добра; як у прогрітій до дна неглибокій ріці пливе Мирко. Він повідомляє Христині:

— Можеш не боятися, що пропала моя куртка, я її вчора бачив на вечорницях, вона сестра Оксани Григорівни.

— Сестра Оксани Григорівни? Куртка — сестра? — сміється Христина, і Тодосько регоче, ніби розуміє, чому Христина так сказала, а Мирко гнівається:

— Дотепно, аж гей! Марта сестра, а куртка в Марти, і вона була вчора на вечорницях, і тепер подзвонить...

Хлопець відчуває, що знову заплутався, і вже сміється сам, а в Луна-Парку — Луна-Парк, тир, виграші — сила-силенна див, і можна випробувати свою відвагу в "кімнаті страхів", і можна спробувати влучити в тоненький сірничок, щоб виграти ляльку. І можна також сісти в крихітний автомобіль на дерев'янім помості, їх снує по колу безліч,

вони стикаються носами один з одним, вдаряються боками, але аварій не може статися, бо, зіткнувшись, автомобільчики миттю розскакуються, наче розгуляні щенята. Тодосько з братом сидять в одному автомобілі, тато — в іншому, його коліна мало не врівень з носом, але тато примудряється так керувати своєю машиною, що вона ані разу не торкається іншої. Та вже ж, хто тут може змагатися з татом! Зате Миркова машина — раз по раз, раз по раз, і як лиш не перевернеться!

Біля "чортового колеса" вони зустрічають Юрка Литвина, і вже далі ходять усі разом, і люди, мабуть, думають, що аж троє синів у його, Миркової, матері, бо з усіма вона говорить однаково лагідно.

А потому мама, тато її Христина йдуть дивитися якийсь фільм, а трое хлопців рушають на' вулицю Валову, де відкрили не так давно кафе "Старий Львів".

За високим дерев'яним столом на важкенних дерев'яних кріслах сидять троє хлопців, вони їдять смачне морозиво й розглядають кахляну піч, де кожна кахля має свій малюнок, де сині парубки танцюють з такими ж синьо намальованими дівчатами, сині скрипалі на синіх скрипках грають їм до танцю, а з теракотових стін позирають на хлопців старі воїни у шоломах, а хлопці їдять морозиво, і їм приграють на синіх скрипках сині скрипалі.

Про що вони розповідають, оті сині скрипки? Може, про сині зливи над синіми містами, де голубі дерева стоять по пояс у голубій воді?

Грають сині скрипалі, танцюють весело сині дівчата, зл|зує з маленької лонсечки солодке мороз'иьіо іодосько, його круглі лукаві оченята ніби затаїли якусь думку, і Мирко передчуває, що малий зараз попросить ще морозива. Юрко Литвин втирає Доськові замурзане обличчя серветкою, Досько невдоволенні, він пручається.

Грають сині скрипалі. Відступають геть Миркові тривоги — аж до наступного дня, коли почнеться новий тиждень. Свято ж хай буде святом.